

Uddrag af bogen

**THE
ARAMAIC
SAYINGS
OF
JESUS**

**af
Basil Fletcher**

På dansk ved Flemming Boysen

INDLEDNING

For omkring et år siden slog et ganske enkelt spørgsmål mig, næsten som et hårdt slag. Det var så enkelt og ligetil, at jeg undrede mig over ikke at have stillet mig selv det før eller endnu vigtigere, hvorfor ingen anden syntes at have stillet det og fået svaret. Spørgsmålet lød: Hvorfor forekommer aramæiske ord i syv tilfælde og kun i syv i Evangelierne, ofte side om side med oversættelserne? Oversættelserne er der i vore engelske udgaver, ligesom de er i de tidligste græske manuskripter. Der synes ikke at være nogen indlysende grund til at have bevaret det aramæiske i disse tilfælde snarere end i andre.

Som det ofte sker, fører et vanskeligt spørgsmål til et eller flere andre. Fx følte jeg mig forpligtet til at spørge: Hvorfor sørgede Jesus ikke selv i sin samtid for, at sideløbende optegnelser af hans lære blev opbevaret? Hvorfor underviste han på aramæisk og ikke på hebraisk, teologernes sprog i Judæa, eller på græsk, det sprog som så mange lærde palæstinensere talte?

Jeg fandt nogle af svarene på mine spørgsmål spredt rundt omkring i lærde bøger, skrevet for skolastikere af bibelske skolastikere; og nogle fandt jeg i nylige oversættelser af Dødehavsteksterne. Jeg forestillede mig, at jeg kunne yde ufaglærte på området en tjeneste ved at opsummere svarene og i let forståelige termer gøre dem tilgængelige for kristne, der ikke har denne baggrundsviden. Jeg giver det ikke udseende af at være en original afhandling; men jeg vil vove at påstå, at det sætter Jesus lære i et nyt lys; på en gang mere nærværende og mere tidssvarende.

KAPITEL 1

DEN ARAMÆISKE BØN FADER VOR

Mange kristen gentager Fader Vor så ofte, at det bliver en intetsigende gentagelse. For nogle bliver ordene, som digteren Stephen Vincent Benet beskriver det, ”ord vi har brugt, gemt i lommen, slidt blanke og glemt”. Dette skyldes delvis, at mange er kommet til at holde så meget af den kendte, engelske oversættelse, at de ville føle modvilje mod at skulle bruge en hvilken som helst anden, nutidig, arkaisk eller fremmedartet. En af grundene, til at bønnerne til tider bruges tankeløst, er, at et eller to steder er det græske sprog i to af originalskrifterne særdeles vanskeligt at oversætte. Det er ikke overraskende, at de to versioner i Lukas- og Matthæus-Evangeliet er forskellige, og at dunkle formuleringer forekommer i dem begge, fordi begge oversættelser til græsk oprindeligt stammer fra aramæisk.

Alle oversættere af Det Nye Testaments græske manuskripter er blevet klar over, at disse aramæiske idiommer ligger bag ved det hellenistiske græske, på hvilket det er skrevet. Af og til skinner det galilæiske, ligefremme sprog igennem det bymæssige græske, som et hjemmenvævet stof gennem et nyere og mere gennemsigtigt klædningsstykke. Andre gange er det knapt så mærkbart. Men det er altid nærværende og kan og bør ikke passere ubemærket.

Aramæisk var en hebraisk dialekt, der voksede til et næsten selvstændigt sprog i Aram, en geografisk region stort set forbundet med nutidens Syrien og det nordlige Palæstina. I det 5. århundrede f.Kr. havde det spredt sig langt væk fra sin oprindelige kilde; optegnelser viser, at det var i brug i områder så fjerne som Nildalen og ved floderne Eufrat og Tigris. I Palæstina fortrængte det gradvis hebraisk og hverdagssprog i det 4. århundrede f.Kr. Daniels og Ezras Bøger blev sandsynligvis skrevet i en overgangsperiode, fordi der i de ældste manuskripter er nogle afsnit på hebraisk og nogle på aramæisk. Men i begyndelsen af det 1. århundrede f.Kr. måtte de hebraiske skrifter, når de blev oplæst i synagogerne, oversættes til aramæisk, for at almindelige mennesker kunne forstå dem. Disse oversættelser blev kaldt Targums, og det hebraiske sprog var efterhånden blevet et klassisk sprog, kun benyttet af præster, skriftkloge og lærde. I det 1. århundrede e.Kr. var græsk og aramæisk også blevet de to parallelt kommunikerende sprog, som jøder talte i hele den græsk-romerske verden.

Græsk blev talt af de mere højt uddannede; men aramæisk var almindelige menneskers hverdagssprog; et sprog med international anerkendelse og stor udbredelse.

Et af de mest forbavsende arkæologiske fakta er, at indtil for nylig havde man ikke fundet nogen aramæiske skrifter fra det 1. århundrede e.Kr. Man havde fundet mange hebraiske og græske optegnelser, men ingen aramæiske. Dette kan være en af grundene til, at Jesus udtrykte så megen af sin lære med poetiske fremstillinger, let at huske for disciplene, som måske ellers var gået tabt. I dette århundrede har man imidlertid gjort rige papyrusfund i Palæstina og Egypten, nogle på aramæisk, men kun meget få fra det 1. århundrede.

Skrevet aramæisk fra det 4. århundrede e.Kr. eksisterer, såvel som skrevet aramæisk fra det 4. århundrede f.Kr., og ud fra forandringerne i sproget gennem otte århundreder er det muligt at gætte sig til, hvordan sproget var år 1 e.Kr. Indtil for nylig var det altid mere el-

ler mindre gætteværk, fordi otte århundreder er lang tid. Hvis man fx forsøgte at udtænke noget, der var skrevet i det 16. århundrede ud fra tankegangen i det 12. og 20. århundrede, ville resultatet langt fra vær sandfærdigt. Heldigvis har aramæisk ikke forandret sig så meget som engelsk, så det, man gættede sig til, er nærmere sandheden, og i dag kan det understøttes af nogle få, nyligt fundne eksemplarer af aramæiske skrifter fra det 1. århundrede e.Kr.

Denne søgen efter aramæiske dokumenter er vigtig, fordi alle kristne gerne vil vide, hvad Jesus sagde med egne ord. Vi udtrykker så megen af vor personlighed i det sprog, vi bruger, og der er subtile tanker, der kan gå tabt i oversættelserne. Alligevel hører vi i dag i England kun Jesus ord, som de kommer til os gennem oversættelse fra aramæisk til græsk og græsk til engelsk. Det forbavsende er, at Hans personlighed alligevel lyser så klart igennem sprogbarriererne og fortidens tavse skygger. Deres sublime enkelthed, poetiske fuldkommenhed og dybt menneskelige træk sender et ekko af år ned gennem korridorer så virkningsfuldt, at millioner af mennesker er kommet til at føle, at de kender Jesus som den han er, hvis fuldkommenhed ikke står i vejen for deres kærlighed til ham.

Det næsten fuldstændige fravær af skrevne, aramæiske dokumenter fra det 1. århundrede gør det vanskeligt, men ikke umuligt, at udføre, hvad der er lykkedes for nogle få semitiske lærde, at genoversætte Evangelierne fra hellenistisk græsk tilbage til aramæisk, som, de håber, er tæt på det originale. Nogle få lærde har gjort dette, hver især med en lille smule anderledes gisning om det 1. århundredes aramæiske, men kombinerede oversættelser gør det muligt at læse for almindelige mennesker, hvis man ønsker en aramæisk version af Evangelierne.

Historikerne er i dag i al almindelighed enige om, at Markus-Evangeliet var det første skrevne af Evangelierne, og at de andre i varierende grad benyttede Markus-Evangeliet til sammenstilling med deres egne optegnelser. Meget tyder på, at Markus brugte aramæiske, mundtlige eller skrevne vidnesbyrd, og dette viser, at aramæisk helt mekanisk af og til blev oversat til græsk. Dette blev ofte afsløret ved genoversættelsen, og det er da muligt at skrive en engelsk version tættere på originalen. Mange eksempler på dette fremgår af de følgende sider.

Mangelen på skrevne aramæiske vidnesbyrd fra det 1. århundrede og skrifter af obskur herkomst gør det vanskeligt at skrive aramæisk i nutidig skrift, der giver en tilnærmelsesvis fornemmelse af datidens oprindelige udtalte ord. Heldigvis har meget af det aramæiske i Evangelierne en rytmisk og rimende verseform, som hjælper med at finde ord, der er tættere på originalsproget. Men nutidens semitiske lærde skriver aramæiske skrifter, der er vanskelige at følge for almindelige læsere, og dette har uheldigvis betydet, at aramæisk kun er blevet læst af skolastikere. En af grundene til at skrive denne bog er forfatterens ønske om at gøre det tilgængeligt for ganske almindelige kristne at fornemme noget af denne specielle kvalitet i Jesus lære, som særlig kom til udtryk, når han talte aramæisk.

Det bliver af den grund nødvendigt at forenkle de lærdes skrifter. Nogle vil uden tvivl klage over, at det bliver oversimplificeret og derved unøjagtigt. Men ingen ved med sikkerhed, hvordan galilæisk-aramæisk blev talt, så resultatet af dette skrift kan meget vel vise sig at være så tæt på originalsproget, som de forsøg der gøres ud fra mere litterære skrifter.

En meget velegnet introduktion, til denne nye måde at betragte Evangelierne på, er Fader Vor, som optegnet i Mattæus, hvor den er skrevet i en forenklet, aramæisk skrift. Dette fremgår nedenfor med markeret, rytmisk accent.

DEN ARAMÆISKE BØN FADER VOR

<i>Bunán de bísmayyá</i>	Fader vor, du som er i Himlene!
<i>Yíkadas semák</i>	Helliget vorde dit Navn;
<i>Teté malkuták</i>	komme dit Rige;
<i>Tehé sibyonák</i>	ske din Vilje på Jorden,
<i>Hekmá de bísmayya</i>	som den sker i Himmelen;
<i>Hekdén bé ará</i>	giv os i Dag
<i>Lahmán dé mahár</i>	vort daglige Brød;
<i>Hab lán yoma dén</i>	og forlad os vor Skyld,
<i>Use bók lán hobén</i>	som også vi forlader
<i>Hek dísbaknán le háyyabén</i>	vore Skyldnere;
<i>Wéla talínen lé nisýona</i>	og led os ud af Fristelse;
<i>Ella passínen mín bisá</i>	men fri os fra det Onde;

Så snart dette læses højt med de betonedede stavelser, lægger man mærke til bønnens stærkt rytmiske karakter, såvel som de tre linjer der slutter med -ak, tre mere med -en og disse to grupper af tre rim flettet ind med to par der slutter med -a.

Brugen af rim i Fader Vor er så meget mere bemærkelsesværdig, da hebraisk poesi næsten aldrig benytter sig af rim. Det er ikke helt ukendt, men når det forekommer, er det altid kendetegnende for et populært folkedigt. Somme tider, fx når en populær kærlighedssang bruges symbolsk af en religiøs leder, kan man finde brugen af rim; men generelt bruges det slet ikke eller meget sparsomt. Jesus, derimod, brugte det ret ofte. En af de ting, der markerer alt, hvad han sagde, er et ekstremt nøjsomt og forenklet sprog. Intet var fjernere fra den religiøse jargon, der blev brugt af professionelle, religiøse oratorer. Det har derfor meget at gøre med at bevare oprigtigheden i hans lære, så han ikke kun talte galilæiske hyrderes og fiskeres sprog, men også brugte dette enkle folks digte på vers.

Der er noget, der tyder på, at det at rime oftere blev brugt i hebraisk poesi i det 1. århundrede end i de senere, og et eksempel på dette kommer fra et nyligt fund ved opdagelsen af to versioner af den bøn, der daglig gentages af fromme jøder *Shemoneh-esreh*. Denne bøn kaldet *Attenbønnen*, fordi den består af atten strofer, findes i mange manuskripter, men de to nylige, aramæiske versioner fra Gamaliel 2.-perioden viser fra deres kontekst, at de må være skrevet før Jerusalems ødelæggelse år 70 e.Kr., og de er så kopieret tredive år senere. Et af manuskripterne giver en palæstinaversion af bønne; dens brug af rim og rytme er meget lig dem i Fader Vor, og det er endnu en indikation på den slags aramæisk digtning, der forekom i den første halvdel af det 1. århundrede i Palæstina.

En fornemmelse af rytmen og rimet i et digt som Fader Vor kan nogle gange hjælpe til med at forstå betydningen af svære ord. Fx er det græske ord i Fader Vor, der har voldt størst bekymring blandt bibelske skolastikere, adjektivet *epiousios*; ordet plejede at beskrive ”brød”, som gives os *semeros* eller ”i dag”. Adjektivet *epiousios* oversættes som ”daglige” i

Det Nye Testamentes autoriserede oversættelse, men fakta er, at ordet *epiousios* ikke forekom i det 1. århundredes litteratur eller nogen anden periode. Dette er et slående faktum, som kun er lidet kendt.

Dette ord *epiousios* kunne enten være et ord, som de første kristne fandt på, eller snarere et de overtog for dets specielle religiøse betydning i samtidens talemåde eller litteratur, som der ikke findes noget tilbage af i dag og endnu vigtigere, som heller ikke fandtes i den meget større skala af græske skrifter, som skolastikeren Origen havde tilgang til i det 3. århundrede. Origen antog, at ordet var opfundet ud af *e**pi*, som betyder ”i tillæg til” og *ousia* der betyder ”substans”. Han konkluderede, at det refererede til brød, ”som er tæt på livets substans og er en del af det”. Denne betydning er klart meget forskellig fra den engelske oversættelse ”daglig”.

Værker af den latinske forfatter Jerome spreder mere lys over emnet. Da biskop Damasus i det 4. århundrede bad denne store, kristne skolastiker om at udarbejde en kodifikation af de forskellige latinske oversættelser, som Origen havde gjort det før ham over de hebraiske og græske oversættelser (Hexapla), brugte Jerome konstant dette værk som reference til de originale dokumenter, og resultatet blev Vulgata bibeloversættelsen, som den romersk-katolske kirke brugte i det følgende årtusind. I de brugte latinske oversættelser fandt Jerome, at det græske *epiousios* generelt var oversat med det latinske *quotidianum*. Han var åbenbart ikke tilfreds med det, så han oversatte det samme græske ord, *quotidianum*, i Mattæus-Evangeliet med *supersubstantium* i Lukas og forklarede, at han med dette ord mente ”over alle substanser”.

I sine kommentarer refererer Jerome til et ”Evangelium til nazaræerne” på aramæisk, der dengang må have eksisteret, men som vi i vore dage ikke har noget spor af. Vi ved derfor ikke, om dette Evangelium var en oversættelse fra græsk til aramæisk eller et originalt, aramæisk dokument. I hvert fald er tabet af det alvorligt, fordi det kunne have bragt os meget nærmere fornemmelsen af de egentlige ord, Jesus selv brugte, eftersom aramæisk i det 4. århundrede, også om det havde forandret sig en smule, stadig var i brug i vide kredse i hele Mellemøsten.

Men vi har den meget relevante udtalelse af Jerome, at i Evangeliet til nazaræerne opfordres de kristne til at bede for *mahar* brød. Jerome påpeger, at *mahar* på aramæisk står for ”i morgen” eller ”for fremtiden”, så *epiousios* brød må betyde både fysisk brød og åndelig føde.

Denne bemærkning påmindrer os om de mange andre referencer i Jesu lære om ”Livets Brød” og til hans brug af dette udtryk i et særligt tilfælde, der er meget anskueliggørende. En gruppe af Jesus tilhørere bad ham engang, som de gjorde ved adskillige lejligheder, om at give dem et mirakuløst tegn på sin guddommelige magt. Ved denne lejlighed sagde de: ”Vore Fædre spiste Manna i Ørkenen”, som der står skrevet: ”Brød fra Himmelen gav han dem at spise.” Da sagde Jesus til dem: ”Sandelig, sandelig siger jeg Eder: ikke Moses har givet jer Brødet fra Himmelen, men min Fader giver jer det sande Brød fra Himmelen. Thi Guds Brød er det Brød, som kommer ned fra Himmelen og giver Verden Liv.” Da sagde de til ham: ”Herre! giv os altid det Brød!” Jesus svarede dem: ”Jeg er Livets Brød. Den, som kommer til mig skal ikke hunge; og den, som tror på mig skal aldrig tørste.” Han konkluderede med ordene: ”den, som tror, har evigt Liv. Jeg er Livets Brød. Jeres Fædre spiste Manna i Ørkenen og døde.” ”Jeg er det levende Brød, som er kommet ned fra

Himmelen; om nogen spiser af det Brød, han skal leve til evig Tid. Og det Brød, jeg vil give, er mit Kød til Liv for Verden.” (Joh. 6, 51).

I bønnen Fader Vor ønsker Jesus, at vi beder både for vort daglige brød *og* for livets brød, og vi ville ikke have haft kendskab til det bortset fra Mattæus’ brug af et ukendt, græsk ord, som får os til at antage, at det stammer fra et oprindeligt aramæisk ord.

En anden vanskelig sætning i bønnen er ”og led os ikke ind i Fristelse”; fordi den synes at antyde, at Gud skulle handle mindre overbærende med os, end en normal fader bærer over med sine børn, hvor han bestemt ikke ville lede dem i fristelse. Det græske ord oversat med ”led” er *eirenegbes* og ingen kan være uenige i denne oversættelse. Men hvis vi genoversætter bønnen Fader Vor til aramæisk, er det mest berettigede ord *talinen*, fordi det *rimer* fortræffeligt med *passinen*, og dette er et ord, der kunne passe med det engelske ”overgiv” såvel som med ”led os”. Dette giver med det samme sætningen mening, for det bliver til ”overgiv os ikke i fristelsens Time”. Dette var faktisk den engelske oversættelse af Benjamin Wilson, som i 1902 udarbejdede en ord-for-ord-oversættelse i the Griesbach Recension of the New Testament af Fowler og Wells i New York. Her giver en genoversættelse til aramæisk os en mere velovervejet mening end en bogstavelig oversættelse fra græsk.

I oversættelser af Fader Vor, der ikke stammer fra de første manuskripter, er der en sætning, som ofte tilføjes i slutningen af bønnen. ”thi dit er Riget og Magten og Æren i Evighed! Amen!” Når dette genoversættes til aramæisk, står det med det samme klart, at det hverken i rim eller rytme har tilknytning til resten af bønne, og det må derfor være en *senere tilføjelse*.

Det faktum, at bønnen Fader Vor viser sig at være et poetisk digt, kan både betyde, at Jesus udtrykte det på denne måde, for at hans efterfølgere lettere kunne huske det, og at det blev nynnet eller sunget på denne måde i menighederne i de første århundreder. Dette hjælper os til at forstå, hvorfor Jesus ikke selv skrev noget eller, så vidt vi ved, sørgede for at forsikre sig om, at hans lære blev nedskrevet af disciplene. Det fremgår tydeligt, at han forudså Jerusalems ødelæggelse og de omstrejfende hæres plyndringer af Palæstina. Han må have indset, at i sådanne urolige tider ville skrevne optegnelser lettere blive tilintetgjort end menneskenes hukommelse, og faktisk var ødelæggelsen total. Skrevne optegnelser af Jesus forkyndelse på aramæisk kan stadig dukke op. Men selvom de gør, har de kristne under alle omstændigheder i nitten århundreder måttet bygge deres tro på mundtlige overleveringer af Jesus lære. Men man må også huske, at både Evangelierne og Apostelbrevene blev skrevet af *øjenvidner ... inden* Jerusalems ødelæggelse år 70 e.Kr., og at disse blev spredt udover hele det romerske rige blandt kristne og jøder i diasporaen, og blev *derfra* bevaret for kommende generationer.

Jesus satte ikke sin lid til papyrus og blæk, men til mennesker, som kaldet og udvalgte af Helligånden førte den rene og sande lære videre. Flere oversættelser i det 4. og 5. århundrede bar allerede vidnesbyrd om tilføjelser og interpolationer afvigende fra de ældste håndskrifter, som blev påtalt i deres samtid, men det handler ikke om overgangen fra aramæisk til græsk og senere latin, men om direkte afvigelser fra den sande lære. Jesus gjorde sig umådelige anstrengelser ved kun at undervise en lille gruppe af mænd, der levede i daglig omgang med ham. Ved at udlægge så meget af sin lære, særlig lignelserne, i rim og rytmisk, digterisk form, sikrede han, at den ville blive nøjagtig ihukkommet, for det

er nemt at lave små forandringer i prosa uden at blive opdaget, men i et digts opbyggelse bliver det let afsløret.

Et andet eksempel er Jesus rytmiske digtning i Mattæus-Evangeliets 5. kapitel om de ni saligprisninger, der i den aramæiske genoversættelse er opbygget parvis i rim. Senere tilføjelser er sat i parentes.

DE NI SALIGPRISNINGER

Túbehon miskénayá (beruba)
Dítehon málkutá dísmaya
Túbehon de mítebélin
Déhinun mítnahamín
Túbehon inwánayá
Déhinun yert án léara
Túbehon dekáfgin
wésahin (lesidka)
Déhinun mitmélayin
Túbehon rahmánayá
Déhinun hamáyin leláha
Túbehon didkáyin belíba
Déhinun hismáayin leláha
Túbehon deábdin sélama
Déyitkron bénoy délahe
Túbehon dirdífin begén (desidka)

Dédilhon málkuta dísmaya

Salige er de fattige (i Ånden),
thi Himmeriget er deres.
Salige er de, som sørger,
thi de skal trøstes.
Salige er de sagtmodige,
thi de skal arve Jorden.
Salige er de, som hungrer og
tørster (efter Retfærdigheden),
thi de skal mættes.
Salige er de barmhjertige,
thi dem skal der vises Barmhjertighed.
Salige er de rene af Hjertet,
thi de skal se Gud.
Salige er de, som stifter Fred,
thi de skal kaldes Guds Børn.
Salige er de, som er forfulgte
(for Retfærdigheds skyld),
thi Himmeriget er deres.

Det regelmæssige i den tredelte rytme viser, at de tre ord, der markeres i parenteserne, ikke kan have tilhørt den oprindelige verserytme. De ligner mere en from tilføjelse til den samme enkle opbyggelse som i bønnen Fader Vor. Særlig misvisende er den første linje ”*Salige er de fattige i Ånden*”, for i dag betyder ”fattig i ånden” åndssvag, noget der definitionelt ikke forekom blandt de første kristne, der var ”opfyldte af Helligånden”.

Ligeledes er den engelske oversættelse af ”Salige er de sagtmodige” ikke rigtig i harmoni med oversættelsen af det aramæiske ord *inwanaya*, der passer ind i rimet. En bedre oversættelse ville være ”Salige er de ydmyge”, (de der søger efter sandheden), for de skal arve store rigdomme. Hvor det passer godt på de rigdomme, som ydmyge, videnskabelige forskere har bragt mennesker i vort velfærdssamfund.

Selv når vi læser palæstinensisk aramæisk er det muligt, at ligesom i forholdet mellem *kel-tisk* og *engelsk* er det særlig egnet med sit rige sprog som medium for digtere. Dette indikerer også, hvorfor Jesus brugte aramæisk, som sproget der skulle formidle Hans Ord til menneskeheden, og ikke kun hebraisk og græsk, der også taltes i Palæstina i de dage, med århundreders tradition i den klassiske litteratur. Han talte i det mest populære lingua franca i Mellemøsten, så de, der kom fra nær og fjern, kunne forstå ham, men mest af alt

ønskede han at tale til jøderne i Palæstina, ”Jeg er kommet for at opsøge og frelse de fortabte Får af Israels Hus”, og derfor talte han *deres* daglige sprog, det aramæiske, undtagen når han mødte ekstrem hengivenhed fra en latintalende høvedsmand eller en hebraisktalende præst.

Da tiden var inde, hvor Jesu disciple skulle bringe det kristne budskab ud af Palæstina til de rige, populære, græske byer i Lilleasien og Nordafrika, blev det nødvendigt at føre det videre på græsk, fordi det efter år 70 e.Kr. var sproget, der snart alle vegne blev talt frem for aramæisk.

Det var kun frem til Jerusalems ødelæggelse, det var muligt at tale til store skarer af aramæisktalende jøder, der kun havde lidt kendskab til hebraisk og græsk, og det var dem, Jesus ønskede at bringe sit nye, religiøse budskab til, som ny vin hældt på nye flasker, i samtidens hverdagsprog, ikke lukket inde i et antikt, klassisk sprog som *hebraisk eller* i de riges sofistikerede græsk.

En af de store fordele ved at leve i nutiden, når arkæologisk, tekstlig og lingvistisk behandlede forskere har gjort flere fremskridt end i noget andet århundrede, er, at vi kan se længere tilbage end vore forgængere, til årene i det 1. århundrede. Al denne forskning belyser Det Nye Testaments ord på en måde, som ikke tidligere var muligt. De skrevne ord lever med i den historiske udvikling som en del af deres liv.

Til de originale ord, brugt i deres samtid, er der blevet tilføjet de første menigheders åndelige erfaringer. I Evangelierne må vi forvente at høre to stemmer, Jesus stemme, der taler aramæisk, og stemmer fra de mange kristne i det 1. århundrede, som talte græsk fra Antiochia, Alexandria og Rom. Når vi lytter til dem, hører vi menighedernes vidnesbyrd, men fra forskellige perioder, på både aramæisk og græsk. Heldigvis har fundene af Dødehavsteksterne i 1947 givet os en eller to skriftruller på aramæisk, dateret til det 1. århundrede e.Kr., som ikke tidligere har været tilgængelige.

Indtil disse fund blev gjort, stammede den længste sætning på aramæisk, som vi var i besiddelse af, fra en inskription opdaget af Sukenik i 1931. Det var en gravsten fra Jerusalem, kun fjorten in. bred, og der står: ”Her blev Uzziachs ben bragt hen, konge af Juda, må ikke åbnes!” Denne sten markerer, at graven har været flyttet fra sit oprindelige sted, af skolastikere dateret til anden halvdel af det 1. århundrede. Det taler for at være et værk af Herodes Agrippa 2., der ligesom sin far prøvede at være både god jøde og god romer. Det var ham, der hjalp Vespasian med at knuse det jødiske oprør mod romerne år 66 e.Kr. ved at sende ham et korps på to tusind soldater; men efter den ødelæggelse, der fulgte efter krigen, prøvede han at vinde jøderne i et forsøg på at genopbygge områder omkring det ødelagte Jerusalem. Vi ved noget om Agrippas karakter, for han besøgte Festus, Kæsareas guvernør, da Paulus blev bragt dertil som fange. Festus, Agrippa og Bernice, hans søster der blev inviteret, lyttede alle til Paulus’ livshistorie. Agrippas moderation ses af hans uenighed med Festus, som siger, at Paulus, på grund af den megen lærdom, er fra forstanden, men Agrippa siger: ”Denne mand kunne være frigivet, hvis han ikke havde appelleret til Cæsar.”

Billedet af Agrippa i Apostlenes Gerninger stemmer overens med hans forsøg på at frigøre sig fra sin pro-romerske holdning ved at genoprette noget af ødelæggelsen omkring Jerusalem ved atter at begrave benene fra jødiske konger, hvis grave var blevet skændet.

Siden 1931, hvor de første aramæiske skrifter fra det 1. århundrede blev fundet, er der år efter år kommet nyt lys over papyrus, kodeks og palimpsests, der alle indeholder aramæisk fra det 1. århundrede, og det har udfyldt tomrummet mellem de talrige, græske manuskripter fra Evangelierne, hvorfra de blev kopierede omkring år 50 e.Kr., og frem til slutningen af dette århundrede. I årene mellem Jesus opstandelse og år 50 e.Kr. har de skrevne vidnesbyrd været på aramæisk. De mundtlige overleveringer var bestemt på aramæisk. Sandsynligvis var både de mundtlige og skriftlige overleveringer, skrevet på papyrus, kobber eller skind, på græsk, en oversættelse fra aramæisk, eller skribenten tænkte på aramæisk og skrev på græsk. Og det er nok derfor, det inspirerer bibelforskere til at rekonstruere disse optegnelser for at finde spor efter de aramæiske originaler.

I alle de nylige, arkæologiske værker finder man vidnesbyrd i udgravninger fra antikke byer, inskriptioner på mønter og analyser fra lingvistikken af tidlige manuskripter, der overbeviser selv de mest skeptiske og kritiske om deres autenticitet og integritet, hvilket mere og mere styrker tro og viden om Det Nye Testaments sandfærdighed, mere end nogensinde før.

KAPITEL 2

DE SYV ARAMÆISKE ORD

Eksistensen af en stærk, aramæisk baggrund til de græske Evangelier ville måske kun være kendt af de bibelforskere, der efter år af tålmodig research, har gjort os opmærksomme på den. Men bortset fra dette faktum er det også, selv for en uerfaren læser, muligt med egne øjne at konstatere, at der i flere tilfælde forekommer aramæiske ord, som oversætterne helt fra oldtiden har fundet så svære at oversætte, at de har ladet dem forblive i deres originale, aramæiske skikkelse; og der står de lige til at læse i dag, som da de blev udtalt af Jesus selv. Disse aramæiske ord blev ofte placeret side om side med de græske, således som det fx forklares i Johannes-Evangeliet, at ordet *petros* på hebraisk betød *kefas* eller *sten* (Joh. 1, 42). Man spørger sig selv, hvorfor man gjorde det, og når det blev gjort ved visse lejligheder, hvorfor så ikke ved andre? Hvad gjorde de syv aramæiske ord, der blev tilbage i Det Græske Nye Testamente, så specielle? Lad os prøve at se på hvert enkelt af dem med dette spørgsmål for øje.

Det eneste eksempel på en komplet, aramæisk sætning, der er blevet bevaret i hele sin udstrækning, er den sidste, som Jesus ytrede, før han døde: "Og ved den niende Time råbte Jesus med høj Røst og sagde: "Eli! Eli! Lema sabaktani?" det betyder: "Min Gud! Min Gud! Hvorfor har du forladt mig?" (Matt. 27, 46). Den græske oversættelse synes ikke at volde nogle vanskeligheder, så hvorfor så skrive på originalt aramæisk? Desuden synes der ikke at være noget særligt aramæisk idiom eller subtile underforståede betydninger, som det aramæiske især skulle sørge for. Sætningen er velkendt fra Salme 22. Denne salme danner sammen med Salme 23 en af de største og mest rørende salmer i hele Det Gamle Testamente. Det er den Salme, som enhver jøde vil genkende, når han læser om korsfæstelsen. Man kan kun prøve at gætte sig til, hvorfor den aramæiske sætning er bevaret. En af grundene kan være, at Salme 22 og 23 var nogle af Jesus favoritter, som han ofte gentog på *aramæisk* og ikke på hebraisk, og ved at bevare dem på sit oprindelige sprog ville det, efter hans død, bringe minderne af hans ord tilbage til disciplene.

For de kunne disse sætninger udenad på aramæisk, men ikke på græsk. Dette ville sikre, at de ville gå lige til enden og ikke stoppe op ved slutningen af en sætning, som engelske læsere ofte gør, fordi den lyder som et fortvivlelsens nødråb, men i virkeligheden er et forpint råb, der munder ud i en triumferende udånding, "Det er fuldbragt!" Taget som helhed er det en bøn fra en døende mand, der ser tilbage på sit liv fra fødsel til død. Den indledende sætning beskriver, uden lange forklaringer, Jesus, da han hænger på korset. Salmen fortsætter: "Ja, du drog mig af Moders Liv, lod mig hvile trygt ved min Moders Bryst;" Jesu minder må være gået tilbage til barndomsårene i Nazaret, en fredfyldt tid blandt blomstrende enge og bakker, med moderen Maria og til faderen Josefs værksted. Og længere fremme i Salmen: "Dit Navn vil jeg kundgøre for mine Brødre, prise dig midt i Forsamlingen." I denne korte sætning kunne minderne føre ham tilbage til dagene med nær kontakt til hans disciple og hans sabbatsundervisning for menighederne i synagogerne. Bønner strækker sig fra minderne fra fortiden til håbet for fremtiden, når "Den vide Jord skal mærke sig det og omvende sig til HERREN, og alle Folkenes Slægter skal tilbede for hans Åsyn." I denne strofe kan Jesus have set for sig, når Evangeliet spredtes af disciplene fra det ødelagte Palæstina udover den græsk-romerske verden til hedningefolkene, længere og længere væk fra Jerusalem, til fjerne kyster som de engelske.

Vi, der læser den aramæiske sætning, som den blev hvisket på korset, kan fornemme, at Josef fra Arimatæa, som var der, måske huskede alt dette, da han, som *sagnet* siger, satte segl mod Englands sydvestlige kyster og ved Glastonbury plantede en kristtjørn, der stadig blomstrer hvert år, som den ville have gjort i sin hjemstavns jord. Hans tanker kan have vandret videre til Salme 23: "HERREN er min Hyrde ... Skal jeg end vandre i Dødsskygens Dal, jeg frygter ej ondt; thi du er med mig, din Kæp og din Stav er min Trøst."

Jesus brug af ordet *Eli* på korset ville have været naturligt for hans disciple, men hvad der må have forekommet usædvanligt for dem var, når han brugte det aramæiske ord *Abba* om Gud. Dette forekom ikke i den jødiske, religiøse tankegang eller i de talrige skrifter. Men efter hans tid blev dette ord kun brugt af kristne, der gentog det, fordi de havde lært det af Jesus.

Abba er det andet af de aramæiske ord i Evangelierne, der forekommer på både græsk og aramæisk. Dette er meget forståeligt, fordi der ikke er nogen eksakt ækvivalent på græsk. Vore ord som "papa" eller "daddy" er de nærmeste ækvivalenter på engelsk.

Ordet forekommer første gang i Markus-Evangeliet, nu accepteret som det ældste og særdeles nært knyttet til Jesus egne udtryk. Det ser ud, som om det næsten var et slags kæle-navn, som børnene i Galilæa brugte, men måske ikke så meget udenfor. Og selvom kristne teologer har skrevet mange volumener om forholdet mellem Gud, Guds Søn og Faderen, og har brugt mange forskellige udtryk for at beskrive det, er der intet, der giver samme nærforhold som Jesus egen måde at bruge ordet *Abba* på, en måde han også opfordrede sine disciple til at bruge.

Jesus blev korsfæstet på grund af blasfemi; og længe før ypperstepræsterne i Templet følte, at hans krav på at være Guds Søn var blasfemisk, må de være blevet chokeret over udtrykket *Abba* i hans bøn til sin himmelske Fader. Dette var en af de store, nye sandheder om Gud, som Jesus var nødt til at chokere sine samtidige med for at få dem til at acceptere. Det var dog ikke en helt ny sandhed, for den findes i mange af de jødiske leders skrifter gennem mange århundreder, og enkelte steder hos Esajas: "Sku ned fra Himlen, se ud fra din hellige, herlige Bolig! ... du, som dog er vor Fader. Thi Abraham ved ej af os, Israel kendes ej ved os, men du er vor Fader, HERRE, "vor Genløser" hed du fra Evighed." (Es. 63, 15-16). Men begrebet var stivnet i Templets offerritualer og i Lovens kolde legalisme.

Den fundamentale sandhed, som Jesus var optaget af at understrege, var, at jødernes gudstjeneste ikke kun skulle baseres på lydighed overfor rituelle lovgerninger, men i et personligt forhold til Gud, baseret på kærlighed.

I hele Det Gamle Testamente omtales Gud ikke en eneste gang som *Abba*; det normale hebraiske ord for "Fader" bruges kun fjorten gange i beskrivelsen af Ham. For jøderne var Gud majestætisk, omnipotent og nationens frelser. Professor Jeremias, en bibelsk skolastiker ved universitetet i Göttingen, har søgt i hele den jødiske litteratur over bønner og har ikke været i stand til at finde et eneste eksempel, hvor *Abba* er blevet brugt. I Fader Vor gør Jesus det helt klart, at alle, som tror på ham, er berettiget til at dele hans eget privilegerede forhold til Gud. De, der tror på ham som Guds Søn, er også Guds børn. De er også berettiget til at sige *Abba* "kære Fader", som han selv gjorde.

Denne store, nye kristne sandhed, om forholdet mellem Gud og mennesket, sammenfattes i dette ene ord *Abba*, som Paulus udlægger det i Brevet til Romerne, hvor han skriver: ”Thi alle, som drives af Guds Ånd, er Guds Børn. I modtog jo ikke en Ånd, der giver Trællekår, så I atter skulle leve i Frygt, men I modtog en Ånd, der giver Barnekår, og i den råber vi: ”*Abba*, Fader!” (Rom. 8, 14-15). Paulus brugte det samme aramæiske ord *Abba* på lignende måde i Brevet til Galaterne, hvor han skriver: ”Og fordi I er Sønner, har Gud i jeres Hjerter sendt sin Søns Ånd, som råber: ”*Abba*, Fader!”” (Gal. 4, 6).

Paulus stærke appel til Galaterne, om at huske Jesus egne ord, kommer i slutningen af en serie strenge irettesættelser, hvor han ikke lægger fingrene imellem, fordi han havde hørt, at de kristne i Galatien var ved at falde tilbage til de gamle, jødiske lovgerninger. Paulus mindede dem om, at det netop var derfor, Jesus havde angrebet denne upersonlige religion med ordet *Abba* og havde lært sine efterfølgere at gøre det samme. ”I uforstandige Galatere! hvem har forhekset jer, ...”, og han konkluderede det Gal. 3, 24-27 i sit brev med ordene, ”så at Loven er blevet os en Tugtemester til Kristus, for at vi skulle blive retfærdiggjorte af Tro. Men efter at Troen er kommet, er vi ikke mere under Tugtemester. Alle er I nemlig i Jesus Kristus Guds Børn ved Troen. Thi alle I, som blev døbt til Kristus, har iført jer Kristus.”

Det *tredje* aramæiske ord i Evangelierne forekommer uden græsk oversættelse, fordi der ikke findes noget tilsvarende græsk ord. Det er ordet *Corban*, et ord som blev brugt af palæstinensiske jøder om *templegaver til gudsjenesterne*, der blev lagt til side ligesom *tiende*. Jesus brugte ordet *Corban* i fordømmelse af de hykleriske jøder, der brugte deres formodede tilsidesættelse af penge til religiøse formål som et påskud for ikke at sørge for forældrene i deres alderdom. ”Men I lærer, hvis nogen siger til sin Fader eller Moder, det, du skulle have haft som Hjælp fra mig, skal være *Corban*, dvs. en templegave, så behøver han slet ikke at ære sin Fader eller sin Moder. Således har I sat Guds Lov ud af Kraft for jeres Overleverings Skyld.”

Det *fjerde* aramæiske ord, *talitha*, der betyder ”lille pige”, er ligesom *Abba* optegnet i Markus-Evangeliet. Synagogeforstanderen Jairus havde på sine knæ bedt Jesus om at komme til hans døende datter. Ved det tolvårige barns sygeleje sagde Jesus, ”*Talitha cumi*” eller ”Lille Pige står op”. Den græske oversættelse af *talitha* er *korasion*, men *talitha* er, ligesom *Abba*, et hengivent, aramæisk udtryk, som Jesus tiltalte den unge pige med, mere end det formelle græske udtryk.

Hvad der er mest slående ved de fire aramæiske ord - *Eli*, *Abba*, *Corban* og *Talitha* – er, at de alle blev brugt i familiesammenhæng. *Eli* giver fornemmelse af en beskyttende fader; *Abba* betegner en hengiven søns kærlighed; *Talitha* en ældre brors hengivenhed; *Corban* giver den negative og bitre kontrast af en søn, som forsømmer sin far i religionens navn.

Det *femte* aramæiske ord i Mattæus-Evangeliet er *Raka*, der beskriver det foragtede udtryk, som af og til blev brugt i Palæstina mand og mand imellem, og som ifølge den jødiske lov kunne føre til retsforfølgelse og dom. Det indgår i optegnelsen af Jesus lære, hvor han er optaget af at trække en skarp grænse mellem sit nye evangelium om kærlighed og farisæernes snæversynede legalisme. ”Thi jeg siger jer: hvis jeres Retfærdighed ikke overgår de Skriftkloges og Farisæernes, kommer I slet ikke ind i Himmeriget. I har hørt, at der er sagt til de gamle: ”Du må ikke slå ihjel, og den, som slår ihjel, er skyldig for Domstolen.” Men jeg siger jer, at enhver som bliver vred på sin Broder, er skyldig for Domstolen; og den,

som siger til sin Broder: "*Raka!*" er skyldig for det store Råd; og den, som siger: "Du Dære!" er skyldig til Helvedes Ild. Derfor, når du bringer din Gave til Alteret og der kommer i Hu, at din Broder har noget imod dig, så lad din Gave blive dér ved Alteret, og gå først hen og forlig dig med din Broder, og kom så og bring din Gave!" (Matt. 5, 20-24).

Det *sjette* aramæiske ord, der er gået over i almindelig, engelsk sprogbrug, er Jesus ofte citerede aforisme: "I kan ikke tjene både Gud og Mammon." Ingen græsk oversættelse kan erstatte det aramæiske *mammon*, og der findes heller ikke noget engelsk eller græsk ord, der kan give følelsen af besat forgudelse af rigdom, som det aramæiske ord gør. For i et andet tilfælde, hvor Lukas forbinder det med det græske ord *adikais*, som betyder "illusorisk", i sætningen, "Hvis I ikke har været tro med denne uretfærdige Mammon, hvem vil så betro jer den rette?", så kommer følelsen af, at rigdom er en skygge, men penge kun er en skygge af en skygge.

Det *syvende* aramæiske ord findes i Markus' beskrivelse af helbredelsen af den døvstumme. Beskrivelsen er kortfattet: "Jesus sukkede og sagde til ham: *Ephphatha*, det betyder luk dig op! Da åbnedes hans Øren og straks løstes det, der bandt hans Tunge, og han talte tydeligt." I dette tilfælde gengives den græske oversættelse med *dianoichtheti*, der ikke har noget som helst af det presserende over sig eller den eksplosive lyd i *Ephphatha*, der pludselig åbner vinduerne på vid gab og løser manden fra hans dødstille fængsel.

Disse er da de *syv aramæiske* ord, som de første forfattere af Evangelierne fandt det vanske ligt at oversætte til græsk. To af ordene var jødiske ord for Gud: *Eli*, den beskyttende Fader, og *Abba*, den elskelige Fader. Tre af ordene indikerer menneskehjertets hårdhed: *Corban*, som stod for et specielt ondskabsfuldt hykleri, *Raka*, foragten for nære slægtninge eller venner, og *Mammon*, besat kærlighed til penge. To af ordene blev brugt for at frigøre de lidende fra sygdommens fængsel: *Talitha*, tilsigelse om at vågne op fra en koma, og *Ephphatha*, tilsigelse til en voksen om at vende tilbage til sansernes verden.

Disse meget klare, aramæiske indikationer, der gik forud for Evangelierne, har opmuntret andre bibelforskere til at søge efter skriftlige, aramæiske beviser tilbage i det 1. kristne århundrede. Det har taget et århundrede at få vore beviser i tryk helt tilbage til de første kendte dokumenter fra det 4. århundrede. Men nu, i vor egen tidsalder, opdagede man, at en af de mange Dødehavstekster, som man har fundet i Qumran, var skrevet på aramæisk i det 1. århundrede.

KAPITEL 3

PÅ JAGT EFTER ARAMÆISKE SKRIFTER

Jagten på tidlige optegnelser over Jesus liv, som på vor tid førte til opdagelsen af en lille, aramæisk optegnelse fra det 1. århundrede e.Kr., kan siges at være begyndt allerede i det 17. århundrede. Det var i 1627, at patriarken af Konstantinopel sendte en gave til Charles I, der indeholdt otte hundrede pergamentark, hver med to kolonner, med meget smukt skrevne, græske optegnelser af Evangelierne og Paulus' breve. Disse var fra en græsk kodeks, som andre kendte på den tid i England, men, til forskel fra dem, af en tidligere dato end dem man kendte fra det 9. århundrede. Håndskriftseksperter blev konsulteret, og de var i stand til at fastslå, at de uden tvivl var skrevet i en stil, som blev brugt i Alexandria i det 5. århundrede. På en gang var de evangeliske optegnelser rykket fire århundreder nærmere kristendommens fødsel. Denne *Codex Alexandrinus* blev opbevaret i Det Kongelige Engelske Bibliotek, hvor den forblev indtil dette århundrede, hvorefter den blev flyttet til British Museum. Dette klenodie inspirerede mange bibelske skolastikere til at søge efter andre, endnu tidligere, evangeliske manuskripter.

Efter det 17. århundrede blev Europas biblioteker endevendt, og inden længe dukkede en ældre kodeks frem, kaldet *Codex Vaticanus* fordi den blev fundet i Vatikanbiblioteket. Hvem der bragte den til Rom, og hvor den var blevet fundet i dette store bibliotek, ved man ikke; men dens håndskrift er typisk for det græske Konstantinopel, så det må formodes, at den oprindelig blev skrevet til en kirke i Konstantinopel. Måske er det til og med et af de halvtreds Nye Testamenter skrevet til Konstantin 1. den Store, som han bestilte af Eusebios, kirkehistoriker og biskop i Kæsarea, og som senere blev reddet, da tyrkerne erobrede byen i 1453. Håndskriftseksperter daterer den til ikke senere end år 350 e.Kr., så dette manuskript, der nu er i Vatikanbibliotekets eje, bragte bibelforskere endnu et århundrede nærmere de originale, evangeliske dokumenter.

Den tredje kodeks, der blev opdaget, var også fra ca. samme periode, selvom den i 1844 blev fundet af den tyske bibelforsker Tischendorf under helt andre omstændigheder. I maj samme år besøgte han Katarinaklosteret ved foden af Sinai. Der så han en papirkurv fuld af gamle manuskripter, som, ifølge bibliotekaren, skulle brændes som værdiløse. Han kiggede dem igennem og opdagede til sin stor forbavselse, at de indeholdt et antal sider dækket med græsk håndskrift fra det 4. århundrede, som han hurtigt indså måtte stamme fra en tidlig bibel. Han fik lov til at udtage treogfyrre sider af disse skrifter fra Det Gamle Testamente fra det 4. århundrede, medens resten blev bragt tilbage til klosterets bibliotek. Efter et forbavsende langt interval på femten år, bestemte Tischendorf sig for igen at besøge Katarinaklosteret og denne gang lede grundigere, særligt efter skrifter fra Det Nye Testamente. Han brugte adskillige dage i biblioteket uden held og var ved at tage af sted, da klosterets intendant indbød ham til at undersøge nogle dokumenter, han havde opbevaret i sin egen celle. Tischendorf indså med det samme, at disse indeholdt optegnelser af Det Nye Testamente fra det 4. Århundrede, og bad om tilladelse til at undersøge dem i sit eget logi. Han har noteret, at han brugte hele natten til at undersøge de seksogfirs gamle pergamentark, som han havde efterladt forrige gang, så oprømt var han over nu også at have opdaget skrifter fra Det Nye Testamente fra det 4. århundrede.

Tischendorf fik i 1859 lov til at medbringe disse kostbare manuskripter, fra det græsk-katolske Katarinakloster, som en gave til tsaren af Rusland. På dette tidspunkt var fotografiering opfundet, så man nu kunne fremstille fotografiske faksimiler af dokumenterne, og de kom i omløb i bibelforskeres kredse over hele verden. Denne *Codex Sinaiticus*, som den blev kaldt, forblev i den russiske tsars bibliotek i Tsarskoje Selo indtil 1933, hvor den russiske regering i USSR solgte den til British Museum for 100.000 £, og til sidst blev den henlagt side om side med den kopierede genpart i London, hvor den stadig er den dag i dag.

Siden disse dramatiske fund fra det 4. århundrede har man fundet tre andre vigtige kodekser fra omtrent samme periode. Disse er *Codex Ephraemi*, *Codex Regius* og *Codex Bezae*. Det græske sprog i Codex Ephraemi og Regius er græsk fra Alexandria, men Bezae kodeksen taler for at være skrevet i et latinsk miljø, så det kan muligvis have været brugt i Rom. I denne sidstnævnte kodeks er der et antal sætninger med kun ubetydelige, afvigende meninger fra Lukas-Evangeliet, sammenlignet med hovedparten af de øvrige manuskripter, og dette har gjort Codex Bezae særlig interessant for forskere af tekstanalyser.

Disse fund fra det 19. århundrede viste, at kristne i det 4. århundrede var tankevækkende opfindsomme. De var begyndt at bruge kodeks eller bogform i deres tidligste skrifter til forskel fra mange af deres samtidige forfattere, eftersom de andre sekulære skribenter i det 4. århundrede for det meste brugte papyrusruller, der var mere typiske.

På dette tidspunkt kan det måske være interessant at påminde om, at vort eget engelske ord for "papir" stammer fra det egyptiske ord *papyrus*, navnet på de rørstrå som vokser så omfangsrigt langs flodbanker i Nildeltaet. Når disse rør bliver lagt i blød i vand, banket flade, tørret i solen og til sidst poleret, bliver de til et stærkt, men glat skrivemateriale.

Tyve papyrusark blev som regel klistret sammen til en rulle omkring femogtredive fod langt, der bekvemt kunne opbevares i en læder- eller metalboks. Åbning og lukning af en rulle som denne blev beskrevet af det latinske ord *vol-umen*, der kommer af et ord, som betyder "at rulle" og sidenhen er blevet foreviget i det engelske ord "volume", som vi fortsætter med at bruge i betydningen "del af en længere bog". Vores engelske ord *Bible* er også forbundet med papyrusrullerne fra fortiden, fordi den havn, hvorfra grækerne importerede det meste af deres papyrus, var den fønikiske havneby Biblos. Når vi bruger disse velkendte ord, glemmer vi for det meste deres oprindelse.

Selve ordet *kodeks* stammer fra det latinske ord *candex* som betyder "en sektion af en træstamme". Grunden til dette er, at romerne ofte skrev på trætavler, tyndt dækket med voks, og når flere af dem blev bundet sammen med lædersnore langs en kant, fik man en bog ud af træblade. Denne skik, med at indbinde trætavler, blev med tiden udvidet til pergamentarkene, der var lette at samle i en bog ved at sikre dem langs kanten med en hørtråd. Set ud fra et samlet synspunkt var kodeksen bekvemmere end rullen; bladene kunne let vendes, og derfor kunne man skrive på begge sider af arket; så med tiden erstattede de helt skrift-rullerne som bøger.

I det 19. århundrede troede de fleste bibelforskere, at de kristne, med opdagelsen af Codex Vaticanus og Codex Sinaiticus, for fremtiden havde fået samlet alle de ældste manuskripter af Det Nye Testamente, eftersom der fandtes mange optegnelser fra munkene om, at alle

kristne, på kejser Diokletians ordre i år 303 e.Kr., skulle destruere deres hellige skrifter, således at der ikke kunne være blevet noget nævneværdigt tilbage. Man indså, at der var en lang periode mellem det 4. århundredes afskrifter af Evangelierne og til de første, originale optegnelser på aramæisk fra det 1. århundrede. Og der var ikke megen forventning om at finde endnu ældre manuskripter. Et nærmere studie af de dokumenter, der havde overlevet Diokletians forfølgelse, afslører, at denne afbrænding af kristen litteratur, omend grundig, ikke var helt gennemført. Det viste også, at mange af de dokumenter, der ikke blev tilintetgjort i flammerne, var købt med blodet fra utallige, kristne martyrer.

De tidligst optegnede forfølgelser af de kristne menigheder var resultatet af et forsøg på at statuere et eksempel og stemple en samfundsomstyrtende bevægelse, der nægtede at anerkende den romerske kejsers guddom. Ildprøven var *thurificatio*, (hvorvidt en mand var villig til at ofre røgelse på kejserens billede og alter). Mange nægtede at gøre det, og de første kristne mindskede sandsynligvis i antal ved de henrettelser, der fulgte efter deres vægring. Men i slutningen af det 3. århundrede var de tiloversblevne vokset i antal, og der var mange kristne både i offentlig tjeneste og i hæren. Men i år 298 e.Kr. udløste en hændelse en forfølgelse, mere grusom end nogle af de forrige.

I år 298 e. Kr. var Diokletian ved at ofre på et alter for at få del i den romerske augurs omen, om udgangen af det forestående militære felttog, gennem tydning af offerdyrets lever, *hepato skopi*. Ved denne lejlighed opstod der en meget usædvanlig situation, præsten kunne ingen tegn finde. Ypperstepræsten, *pontifex maximus*, erklærede, at det måtte skyldes nogle vantro *ateisters* tilstedeværelse. En af kejserens livvagter sagde, at han havde bemærket, at nogle af legionærerne slog korsets tegn for at drive onde ånder væk, og det viste sig at være kristne. Diokletian beordrede umiddelbart de nærværende kristne til at ofre røgelse på alteret eller blive afstraffet med piskeslag, og derefter gav han sig til at overveje, hvordan han bedst kunne udrydde en samfundsundergravende bevægelse, der åbenbart havde vundet fremgang både blandt soldaterne og de civile myndigheder. De kristne var alt for talrige til at blive henrettet, (selv romerne, der var vant til masse mord, tøvede, uden tvivl kun af praktiske grunde, med at give sig ind på en så langsigtet proces). Så Diokletian kom frem til den konklusion, at hvis han indsamlede og brændte alle de "skrifter", som de kristne satte så stor pris på, ville bevægelsens grundlag blive uskadeliggjort og dens videre udbredelse forhindret.

Den 23. februar 303 e.Kr. udstedtes der i Nicomedia et edikt, som beordrede, at de officielle myndigheder, i samtlige byer og distrikter i det romerske kejserdømme, skulle forlange, at samtlige kristne udleverede alle deres hellige skrifter, og disse skulle indsamles og brændes. Vi har nogle ordrette optegnelser om de civile myndigheders fremgangsmåde, hvordan byens borgmester og politi gik til værks. Det gjorde de med hård hånd i de østromerske territorier og i Nordafrika, men til alt held mere lemfældigt i Vesten, og dette betød, at et antal afskrifter af bibelteksterne blev reddet gennem forfølgelsesårene, som kirkehistorikerne beregner til ti år, år 303-313 e.Kr.. Man sagde dog, at Konstantin 1. den Stores fader, Constantius 1. med tilnavnet *Clorus* (den blege) i Gallien og Britannia var mere skånsom end de øvrige tre kejsere i tetrarkiet, efter at Diokletian i år 305 havde abdiceret, og Konstantin den 1. efterfulgte ham i år 306 og blev senere kristen, (selvom han, så længe han levede, aldrig gav afkald på den romerske religions højeste embede som ypperstepræst, *pontifex maximus*, og prægede begge symboler, både hedensk og kristent, på de romerske mønter).

Samtidige optegnelser af den diokletianske forfølgelse viser, hvor dyrebart, og med hvor megen blodsudgydelse, de tiloversblevne Evangelier blev købt. I nogle regioner var de kristne i stand til at klare sig på trods af deres afvigende holdning. Dette skete i Cirta i Nordafrika, hvor borgmesteren beordrede biskop Paulus til at aflevere alle sine skrifter. Biskoppen svarede, at læserne af skrifterne selv havde dem, og at borgmesterens embedsmænd udmærket vidste besked med dem. Men biskoppens forsøg på at redde skrifterne lykkedes ikke, og de blev bragt ud og brændt offentligt.

I Thibiuca, ikke langt fra Cirta, blev biskop Felix behandlet langt hårdere. Da han nægtede at udlevere kirkens skrifter, fik han tre dages betænkningsstid, hvorefter han den 14 juni blev sendt til prokonsulen i Carthago, og efter en skin rettergang blev han dagen efter dømt til halshugning. Ikke længe efter blev, i samme by, en lille forsamling på i alt otteogfyrre opdaget under et møde bag lukkede døre i et privat hjem, hvor de holdt nadvermåltid, og alle, mænd kvinder og børn, blev arresterede og efter tortur henrettet.

Det er ikke mærkeligt, at mange bibelforskere i det 19. århundrede troede, at kun få optegnelser kunne være blevet bevaret under de grusomme forfølgelser. Kirkehistorikeren Eusebios var selv øjenvidne, og i en meget detaljeret beskrivelse vier han et langt kapitel til dette. Men nogle tvivlede, og inden slutningen af det 19. århundrede begav to cambridgestudier i orientalske sprog, Agnes Lewis og hendes tvillingsøster Mrs. J.Y. Gibson, sig til Sinai for selv at erfare, om Tischendorf i 1859 havde overset nogle vigtige dokumenter. Der var, siden hans sidste rejse, gået over tredive år, men dette afskrækkede ikke disse beslutsomme kvinder. I februar 1892 ankom de på kameler til Katarinaklosteret og var så påståelige, at den nye bibliotekar til sidst viste dem et lille skrin med dokumenter fra et mørkt skab.

Damerne var især interesseret i en bejdset, forkullet bog, hvis sider var presset sammen af en fedtet substans. Søstrene kogte en kedel vand, og med umådelig tålmodighed gav de sig langsomt, med damp, til at åbne hver side af bogen. De indså hurtigt, at det var en serie af biografier over kvindelige helgener fra det 7. århundrede. Uanset deres feministiske holdninger skuffede disse afdøde biografier dem. Det var ikke for at læse om kvindelige helgener, de var rejst helt fra Cambridge til Sinai, så de fortsatte udholdene deres søgen. Uddannet ved Cambridge var de videnskabeligt orienteret. De børstede en af siderne med en fortyndet opløsning af ammoniumhydrosulfat, og stor var deres forbavselse, da kemikalierne afslørede en svag, ældre håndskrift under de kedsommelige fortællinger om kvindelige helgener. Det tog ikke langt tid for dem at indse, at de var ved at undersøge en palimpsest, dvs. en håndskrift, hvis oprindelige tekst er slettet for at give plads til en ny, et gammelt pergament som blev brugt igen ved at skrive ovenpå den gamle, svagere skrift. Og på palimpsesten, nedenunder helgenfortællingerne, fandt de, til deres store henrykkelse, en afskrift af Evangelierne på syrisk. Lewisøstrene vidste, at syrisk var et af de første sprog, som Det Nye Testamente var blevet oversat til, så de formodede, at den oprindelige skrift på pergamentet kunne være fra en endnu tidligere periode, end noget af det Tischendorf havde fundet. De tog derfor fotografier af hvert pergamentark og pakkede dem sammen for at studere dem nærmere ved Cambridge. Inden de forlod Sinai, lavede de med viktoriansk omhyggelighed en kasse af cedertræ til kodeksen med to låg; det ene af glas, så dokumenterne kunne ses uden at blive berørt, og dette præsenterede de for bibliotekaren. På deres anmodning satte han en sølvplade fast, hvis indgravering stadig kan læses, "De fire, hellige evangelier på syrisk". I taknemmelighed havde denne fremmede dame, Agnes, givet dette skrin til de berømte munke til opbevaring af Skrifterne.

Ved Cambridge blev fotografierne af kodeksen undersøgt med største omhu. Datoen for oprindelsen af den syriske afskrift af Evangelierne kunne med nogenlunde nøjagtighed dateres til omkring år 350 e.Kr. Men det viste sig hurtigt, at denne afskrift, omend fra samme tidspunkt som Codex Sinaiticus, måtte stamme fra en græsk tekst i det 2. århundrede, antagelig ikke senere end år 150 e.Kr. Det blev derfor konstateret, at Sinai-palimpsesten var den ældste eksisterende optegnelse af Evangelierne og skrevet indenfor en periode af hundrede år fra det tidspunkt, da de første, græske Evangelier blev skrevet.

Denne syriske palimpsest, opdaget i 1892, blev associeret med cambridgeforskernes arbejde. De lærde i Oxford havde ikke tænkt sig at blive kørt over af Cambridge, og kort tid efter gik to mænd fra Oxford i gang med at forske i en anden retning. De indså, at optegnelser tidligere end det 4. århundredes pergamentkodekser ville være skrevet på papyrus, og selv om nogle af dem skulle være undsluppet Diokletians masseafbrændinger, ville de antagelig være rådnet op i den fugtige luft.

Men måske fandtes der steder i Egyptens tørre, varme klima, hvor tidlige papyrusser kunne være bevaret intakte. I 1897 udgravede Grenfell og Hunt et område rundt om den urgamle by Oxyrhynchus i Egypten, og de havde det store held at afdække en fortidsdyngede fyldt med papyrusruller. Et af de dokumenter, der først så dagens lys, var en hidtil ukendt papyrus helt fra det 3. århundrede, der havde titlen "Jesus Ord". Side om side med den var der et fragment af Mattæus-Evangeliet, også fra det 3. århundrede. Grenfell og Hunt konstaterede, at de havde opdaget dokumenter næsten lige så gamle som Sinai-palimpsesten.

Undersøgelse og dechifrering af de mange papyrusark gik i begyndelsen af det 20. århundrede langsomt, og i 1920 viste det sig, at en itureven papyrus indeholdt fem vers fra Johannes-Evangeliet. Det er dem, der er optegnet i senere manuskripter fra Joh. 18, 31-33; 37-38. Disse var skrevet med en håndskrift af endnu tidligere dato end år 150 e.Kr. Dette var et meget signifikant fund, for hvis afskrifter af Johannes-Evangeliet blev skrevet i Egypten omkring år 150 e.Kr., måtte originalen være skrevet ikke senere end i slutningen af det 1. århundrede.

Versene i Johannes-Evangeliet viste sig at være identiske med dem i senere manuskripter, så det var tydeligt, at der ikke havde været pillet meget ved optegnelserne mellem år 150-350 e.Kr., og dette er et meget stort bidrag til de ekstremt omhyggelige optegnelser af de første, kristne forfattere. Det bekræfter også tydeligt, at Johannes-Evangeliet *ikke* er af så sen en dato, som man havde troet (ca. år 95 e.Kr.), men næsten samtidig med de andre Evangelier (før eller omkring år 70 e.Kr.).

Dette er også i nøje overensstemmelse med tekstanalytikerne, der ser en stærk aramæisk indflydelse på det hellenistiske græske i Johannes-Evangeliet, ligesom det fremgår af det ældste Markus-Evangelium.

Den næste vigtige papyrusopdagelse blev også foretaget i Egypten af bønder, der gravede i en gammel, koptisk gravplads nær Fayum. De blev opdaget vel bevaret i et stort lerkar og må engang have været en del af et bibliotek i et koptisk, kristent samfund i Egypten. Mange af dem blev opkøbt af en amerikaner, Chester Beatty, og blev foræret til Universitetsbiblioteket i Michigan. Da disse dokumenter blev dechifreret, viste det sig, at de indeholdt en kodeks af de fire Evangelier og Apostlenes Gerningerne, en kodeks af Paulus' Breve, undta-

gen Pastoralbrevene, og en tredje kodeks bestående af ti blade fra Johannes' Åbenbaring. Kodekshåndskrifterne dateres til mellem år 200 og 350 e.Kr.

Chester Beatty-papyruserne bragte ikke skolastikerne nærmere de originale, aramæiske optegnelser, men de gav dem en ny opfattelse af Bibelen, som den blev læst af kristne i det 3. århundrede. Selvom adskillige, forskellige slags klassiske tekster stadig, som allerede omtalt, i det 3. århundrede blev skrevet på papyrusruller, ser det ud, som om de kristne havde opdaget brugen af papyruskodekser, ligesom de senere hen gjorde det med pergamentkodekserne, der efterfulgte dem, og som forblev standard for bøger indtil opdagelsen af papiret. Chester Beatty-papyrussen viste også, at Evangelierne og Apostlenes Gerninger i det 3. århundrede begyndte at cirkulere som enkelte tekster, medens Paulus' Breve og Johannes' Åbenbaring var i omløb separat.

Disse var de hovedsagelige papyrusfund, før de nu vel kendte samlinger af jødiske skrift-ruller, man første gang opdagede i 1947 og senere i forskellige klippehuler nær Qumran nordvest for Det Døde Hav; skrevet ca. år 150 f.Kr. til 70 e.Kr. (da. Dødehavsteksterne). Selvom de ikke vidner om kendskab til Jesus, fører disse fund os alligevel helt tilbage til de første år i hans liv, helt fra begyndelsen af det 1. århundrede e.Kr. Selv mellem 1930 og 1947, da de første jødiske håndskrifter blev fundet nær Qumran, iturevne papyrusruller og papyrusfragmenter gravet ned i sandet og klistret sammen for at danne mumiekasser, hermetisk tillukket, beredte alt dette ikke desto mindre forskere et bedre fundamentalt grundlag for de evangeliske tekster end nogen anden bog fra den periode.

Der eksisterer ingen anden græsk bog i så mange antikke eksemplarer som Det Nye Testamente. Fx blev det ældste, kendte manuskript af Vergil (år 70-19 f.Kr.) skrevet 350 år efter hans død, og det er rekord for en antik bog, bortset fra Det Nye Testamente. De ældste skrifter af Horat (år 65-8 f.Kr.) blev først kopieret ni hundred år efter hans død og de ældste skuespil af Euripides (år 485-406 f.Kr.) seksten hundred år senere. Til sammenligning med disse har vi, for Det Nye Testaments vedkommende, de helt komplette *Codex Alexandrinus*, *Ephraemi* og *Bezae*; de store *Codex Vaticanus* og *Codex Sinaiticus* fra det 3. og 4. århundredes papyruser af Chester Beatty; og den *Syriske palimpsest* af Evangelierne oversat fra en græsk tekst i det 2. århundrede. Vi har også Grenfell og Hunts opgravede papyrusfund, og selvom de ikke fører os ret langt tilbage i tiden, viser de alligevel, ud fra personlige breve, forretningsbreve, dagligdags optegnelser om steder og invitationer, hvordan livet formede sig i det 1. århundrede. De beviser, at det græske sprog, der blev talt af almindelige mennesker, var identisk med det hellenistiske græske, som Det Nye Testaments forfattere talte. Disse papyrusdokumenter gjorde det i særdeleshed muligt for sprogforskerne af oversætte Det Nye Testaments manuskripter langt mere nøjagtigt, og de udvider også vores egen forståelse og accept af deres autenticitet.

Alt dette var i overensstemmelse med sandheden indtil 1947, da papyrusskrifter dukkede op fra klippehulerne ved Det Døde Hav. Disse har været så talrige og så betydningsfulde for forståelse af Evangeliernes baggrund, at historien om deres opdagelse og dechifrerings vil blive genfortalt i et separat kapitel. Det er en historie, som er blevet fortalt mange gange, men *aldrig* ud fra en synsvinkel af søgen efter det 1. århundredes *aramæiske*, der vil kaste nyt lys over denne obskure periode i kirkehistorien, da de første menigheders sprog gik over til *græsk*.

KAPITEL 4

DØDEHAVSRULLERNE

De manuskripter, der siden 1947 med mellemrum er blevet fundet i klippehuler nordvest for Det Døde Hav, har bidraget til en fornyet indsigt i kristendommens historiske udvikling fra dens jødiske oprindelse til dens nærmeste udbredelse i den græsktalende verden. Redegørelsen for det første fund, opdaget af en gedehyrde ved navn Muhammed Adh-Dhib, blev givet af Mr. N.S. Khoury fra Betlehem, der nedskrev den efter hyrdens diktat. Det var i 1945, han krøb ind i en klippehule og derinde fandt mange lerkrukker. Han slog ni af dem i stykker med sin stav og fandt dem tomme, men i den tiende fandt han en gammel rulle, der lignede læder. Han tog den med sig for at bruge læderet til at lappe sine sandaler med, og det hang i hans hytte i to år. I 1947 tænkte hans onkel, at det måske havde en vis værdi som antikvitet, så han tog det med til den nærmeste by, Betlehem, for at vise det til en antikvitetshandler. Heldigvis viste det sig, at denne var medlem af den syrisk-ortodokse kirke, der til gengæld tog det med til det syriske Markuskloster i Jerusalem. Den syriske ærkebiskop, Samuel, genkendte den hebraiske skrift på læderet og købte læderrullen til klosteret.

Så tog han det med til det franske Dominican Ecole Biblique, en katolsk institution for bibelske studier i Jerusalem, og bad nogle af de lærere om at se på skriftrullerne indeni læderetuiet. Der var på det tidspunkt en eminent, hollandsk professor, J. Van der Ploeg, fra Nijmegen Universitet, der med det samme var i stand til at sige, at en del af skriften var en afskrift fra Esajas' Bog af meget tidlig dato.

Denne identificering af professor J. Van der Ploeg førte til, at ærkebiskop Samuel forelagde det for to bibliotekarer ved Jerusalems Universitet, der foreslog den syriske ærkebiskop at mødes med præsidenten for universitetet, Dr. J.L. Magnes, for at diskutere en mulig handel af skriftrullen med universitet. Dette møde fandt aldrig sted, fordi Storbritannien i maj 1948 overgav sit mandat over Palæstina, og Jerusalem blev delt i en arabisk og en jødisk sektor med det syriske kloster i en sektor og Hebrew Universitet i en anden. Under krigen, der fulgte efter oprettelsen af staten Israel, ophørte kommunikationen mellem de to sektorer.

På trods af dette bagslag fortsatte professor E.L. Sukenik, indehaver af formandsposten ved fakultetet for palæstinensisk arkæologi ved Hebrew Universitet, forespørgsler i andre kvarterer. Han besøgte en anden antikvitetshandler i Betlehem, der også sagde, at han var i besiddelse af nogle skriftruller, ligeledes fundet i en klippehule af omvandrende beduiner nordvest for Det Døde Hav.

Professor Sukenik erhvervede disse manuskripter, såvel som de to krukker de havde ligget i, til universitetet. Da han undersøgte dem ved universitet, skrev han i sin dagbog: "Dette er måske et af de største fund nogensinde i Palæstina." Men ærkebiskop Samuel havde i mellemtiden ikke ligget på den lade side. Han inviterede Mr. John Trever, administrerende direktør for the American School of Oriental Research i Jerusalem, til et besøg i klosteret, hvor han så skriftrullerne og overtalte ærkebiskoppen til at lade ham affotografere dem. En af skriftrullerne var så vanskelig at rulle ud, at den blev lagt til side for at blive behandlet mere erfarent, men ud fra noget af skriften på overfladen stod det klart for John Trever, at

det ikke var hebraisk, men *aramæisk*. Fotografierne af denne skriftrulle blev sendt til en kollega, professor W.F. Albright ved John Hopkins Universitet, der umiddelbart svarede, at dateringen af denne hebraiske skrift, efter hans bedømmelse, måtte være fra omkring år 100 f.Kr. (eller et tusind år tidligere end den aramæiske skriftrulle fra Det Gamle Testamente), og hvis den hebraiske skriftrulle kunne dateres til omkring år 100 f.Kr., så burde den aramæiske skriftrulle være fra nogenlunde samme periode. Med andre ord, det så ud, som om opdagelsen af det første, aramæiske skrift, anerkendt for at være fra det 1. århundrede, var gjort. Dette var en så betydningsfuld opdagelse, at selvom eksporten af antikviteter fra Palæstina var illegal, bestemte ærkebiskop Samuel sig for at rejse med sine dokumenter til Amerika i egen høje person.

I begyndelsen af 1949 præsenterede ærkebiskop Samuel sig for the American School of Oriental Research i New Haven, hvor en gruppe af eksperter påtog sig opgaven at præparere hans skriftruller til fotografering og oversættelse samt, når tiden var inde, at publicere dem. Tre af skriftrullerne kom hurtigt i tryk. En af dem var en afskrift af Esajas Bog på hebraisk; den anden en afskrift med kommentarer af Habakkuks Bog og den tredje var Qumran Samfundets Religiøse Forskrifter. Efter 1955 blev den aramæiske skriftrulle kun med meget besvær foldet ud, da staten Israel opkøbte alle fire ruller, og de blev så installeret i Jerusalem i et specielt museum kaldet The Shrine of the Book.

Da den aramæiske skriftrulle til sidst blev rullet ud, viste det sig at være en afskrift af 1 Mos. 5-15 på det 1. århundredes *aramæisk*. Endelig, efter næsten to tusind år, kunne vi nu betragte aramæisk skrift, sådan som Jesus så den, på det sprog han *selv* talte til sine disciple, og de skarer som hørte ham.

Et arbejde med at datere alle disse syv skriftruller, ved at bruge forskellige metoder og inkludere en analyse af det blæk, de var skrevet med, såvel som studier af håndskriften, blev med største omhu påbegyndt i adskillige lande; det resulterede i, at professor G.R. Driver fra Oxford kom frem til den konklusion, at en endnu bedre datering af dem, end de tidligere oprindeligt dateret til år 100 f.Kr. som foreslået af professor Albright, var mellem år 70-100 e.Kr.

Hvis denne konklusion er korrekt, så repræsenterer de aramæiske skriftruller virkelig det første substantielle stykke aramæisk skrift fra det 1. århundrede, der har set dagens lys siden Jerusalems ødelæggelse år 70 e.Kr.

Opdagelsen af de første syv skriftruller kom fra en og samme klippehule i Wadi Qumran. Yderligere udforskning af wadien afslørede endnu ti huler. Hver af dem blev udgravet efter tur, og deres indhold blev behandlet på samme måde som i den første hule. Til d.d. har man fundet ikke mindre end 40.000 manuskriptfragmenter. Optegnelserne over deres dechifrering og oversættelse fylder allerede anseelige bind, alt for omfattende til at blive omtalt her, men i relation til Evangeliernes aramæiske er der et par punkter af ualmindelig interesse. I et tilfælde gjorde man et unikt fund, der bestod af to skriftruller af kobber, de første af sin slags man nogensinde havde set. De var meget oxiderede og kunne ikke foldes ud, før professor Wright Baker ved the Manchester College of Technology opfandt en speciel metode, idet rullerne blev savet i bittesmå strimler, som derefter kunne affotograferes og stykkes sammen. Bogstaverne på rullerne var stanset med et sæt alfabetiske stansere (redskaber til formgivning af metal og læder), og da de blev oversat, indeholdt begge ruller en fortegnelse over enotres gemte skatte. Disse lokale gemmesteder var alle

omhyggeligt beskrevet. Fx stod der på en rulle, at "Under Zadoks gravkammers sydlige søjlegang, og nedenunder dens pilaster, vil man finde en skjult skat" eller "I cisternen under forsvarsværkets østside, på et sted udhulet i klippevæggen, ligger der en skat med seks hundrede sølvbarrer gemt". Desværre kan man i dag i Jerusalem ikke spore nogle af disse skjulte steder, ingen ved, hvor Zadoks grav er, eller hvor der er en cisterne under murværket. Den totale vægt i guld og sølv, der er gemt, beløber sig, ifølge skriftrullerne, til to hundred tons, og selvom det er vildt overdrevet, ser det ud, som om det meste af tempeleskattene blev gemt, *før* byen bukkede under for de romerske legioner.

Ud fra adskillige hulefragmenter, der blev samlet sammen, fik man fuld indsigt i Qumran-samfundets organisation, trosprincipper og gudstjenesteforordninger, hvis bibliotek supplerede fragmenterne. Livet i samfundet, der må have blomstret i den første halvdel af det 1. århundrede, kan sammenlignes med de første jøde-kristne menigheders trosliv i omgivelserne af Jerusalem. Men før et sådant studium, må opdagelsen af Dødehavsteksterne føres et skridt videre, eftersom udgravningerne af de elleve klippehuler i Wadi Qumran på ingen måde udtømmer de samlede fund i regionen omkring Det Døde Hav.

Elleve miles syd for Wadi Qumran og femten miles sydøst for Jerusalem er der en anden wadi, Wadi Murabba'at, og der fandt man to klippehuler, der viste spor af menneskelig beboelse i antikken. I disse huler fandt man også mange dokumenter, nogle på hebraisk, nogle på aramæisk andre på græsk. Nogle af dem var endda daterede. Der var en ægteskabskontrakt fra det 7. år af Hadrians regeringstid, eller år 124 e.Kr. Der var et gældsbevis fra år 171 e.Kr. og et andet fra kejser Commodus' regeringstid mellem år 180-193 e.Kr. Men vigtigst af alt var der en aramæisk kontrakt dateret i Neros 2. regeringsår, år 56 e.Kr. eller i netop den periode, hvor vi er kommet frem til, at de første Evangelier på aramæisk blev oversat til *græsk*.

Helt bortset fra de daterede manuskripters vidnesbyrd peger alle de andre tester på en dato i den første halvdel af det 1. århundrede som værende det tidspunkt, da et stort bibliotek blev bragt i sikkerhed fra dets normale beliggenhed, til de sikre klippehuler ikke langt derfra, på grund af faretruende fjender i anmarch. Det hørlærred, som nogle af skriftrullerne var viklet ind i, blev dateret med den normale, radioaktive "kulstof 14-datering", og den viste, at de hørplanter, man havde vævet klædet med, var beskåret mellem år 220 f.Kr til 180 e.Kr. De lerkrukker, man fandt i hulerne, tilhørte en stil, som var almindelig i den første halvdel af det 1. århundrede e.Kr., såvel som det øvrige lergods, bl.a. lamper. Undersøgelsen af lergodset førte faktisk til, at man opdagede, at dette var eksakt mage til det, man senere fandt på en klippeafsats ved Wadi Qumrans nordlige side, hvor man stadig kunne se ruiner af en antik by.

En triviell udgravning af disse ruiner, kendt som Khirbet Qumran, blev foretaget i 1951, og i et rum fandt man en af disse umiskendelige lerkrukker med en præget mønt dateret år 10 e.Kr. Med tiden blev en systematisk, arkæologisk udgravning iværksat af hele Qumran-grunden i håbet om, at det ville afdække en forbindelse mellem ruinbyen og resterne af det skjulte bibliotek i Wadi Qumrans klippehuler.

Disse udgravninger, der blev udført mellem 1951 og 1956, afslørede, at Khirbet Qumran var bygget af et stort og velorganiseret samfund. Fem faser i okkupationen af denne beboelse kan udledes fra de genstande, man udgravede i hulerne. Fra ca. år 130 f.Kr. var der en tidlig beboelse fra mennesker, der byggede cisterner til opbevaring af vand, og som

installerede brændingsovne til lervarer. Der var en anden beboelse fra et samfund, som udvidede bygningerne i stor stil og konstruerede en detaljeret akvædukt til vandforsyning. Denne blev fuldført under kamp og totalt ødelagt af ild i år 68 e.Kr. Ruinerne, der delvis var bygget som en fæstning, blev uafbrudt okkuperet af en romersk garnison fra år 68 e.Kr. til slutningen af århundredet; derefter overgivet i nogle år og til sidst okkuperet af jødiske soldater i år 132 e.Kr., indtil det andet, jødiske oprør af nationalistiske mod de romerske erobrere i år 135 e.Kr., hvorefter al jødisk modstand ophørte.

Denne sidste udgravning bragte tusindvis af kunstgenstande frem i lyset, såsom blækhorn, vaskekummer, ovne og 650 mønter, dækkende perioden fra år 139 f.Kr. til 117 e.Kr., hovedparten fra perioden år 6-44 e.Kr. Alle disse fund belyser baggrunden for Evangelierne optegnelser, og mønterne bærer kongernes, prokuratorernes og kejsernes stempler, hvis navne forekommer så ofte i de evangeliske beskrivelser.

Bevismaterialet fra Qumran-hulerne og fra Khirbet Qumran fortsætter år efter år med at strømme ind, og hele den historie det fortæller, vil mange år fremover ikke være komplet; men det har givet forskerne nyt mod til at se på Evangelierne med fornyet interesse, ud fra to forskellige synspunkter. For det første har eksemplarerne af aramæiske skrifter fra det 1. århundrede e.Kr. gjort dem i stand til med langt større kundskab at vende tilbage til studiet af aramisk islæt i de græske Evangelier. Og for det andet har det givet indsigt i de jødiske samfunds religion, liv og tro, i selvsamme periode som Jesus levede, og gjort dem i stand til at lytte til Jesus lære, som den blev forkyndt i samtidens virkelige miljø.

KAPITEL 5

ARAMÆISK POESI

Menneskets brug af sproget til at udtrykke og formidle tanker når sit højeste niveau i poesien. Store poeter har altid været store læremestre, og nogle lærere har også været poeter. Det er derfor ikke overraskende, at Jesus selv udtrykte sig poetisk. Vi har tidligere talt om, at verseformen og rimet er en stor hjælp i indlæring, særlig for børn, men også for ældre uden boglig lærdom. Derfor talte Jesus som nævnt i lignelser, i billeder, for at tilhørerne bedre kunne forstå og huske det, de havde lært. Det er ikke så overraskende, at megen af Jesus poesi aldrig er blevet anerkendt, fordi poesi næsten er uoversættelig, og hans ord er blevet oversat to gange, før de har nået os i det engelske sprog. Men når vi trænger ned bag det engelske og græske til det oprindelige aramæiske, vækkes megen af den tabte poesi til live igen.

Alle kristne er fortrolige med hebraisk poesi, fordi de kender de majestætiske vers, der er optegnet i Lukas-Evangeliets, og som nu kaldes ved deres latinske navne, *Magnificat*, *Benedictus* og *Nunc Dimittis*. Verserytmen i disse tre storslåede lovprisninger har inspireret alle oversættere, så de er kommet til os, selv i vores nutidige, engelske versioner. Åbningsordene i alle tre lovprisninger bebuder:

Luk. 1, 46-47 Marias lovsang:

”Da sagde Maria: ”Min Sjæl højlover HERREN, og min Ånd fryder sig over Gud, min Frelser;”

Luk. 1, 68-69 Zakarias lovsang:

”Lovet være HERREN, Israels Gud, thi han har besøgt og forløst sit Folk og oprejst os et Frelsens Horn i sin Tjener Davids Hus!”

Og i Luk. 2, 29-31 Simeons lovsang:

”Herre! nu lader du din Tjener gå bort i Fred, som du har sagt. Thi mine Øjne har set din Frelse, som du har beredt for alle Folkeslag”

Alle disse poetiske lovprisninger er eksempler på en samling af paralleller eller dobbelte modsætninger, som forekommer oftere i den hebraisk poesi end i den engelske. Følgende velkendte linjer i Lukas første kapitel er eksempler herpå:

Luk. 1, 52-53 fortsættelse af Marias lovsang:

”Stormænd har han stødt fra Troner og løftet Småfolk op i Høj-hed; hungrige har han mættet med gode Gaver og sendt rige tom-hændede bort.”

Og to smukke eksempler på dobbelte modsætninger i Luk. 1, 78-79 Zakarias lovsang:

”takket være vor Guds inderlige Barmhjertighed, ved hvilken Solopgangen (Lyset) fra det høje vil besøge os for at skinne for dem, som sidder i Mørke og Dødens Skygge og lede vore Fødder ind på Fredens Vej.”

Jesus gjorde ofte brug af disse kontraster, af og til kan disse også have været citater fra populære ordsprog eller sange, som da han fortalte denne livlige historie om børnene, der sidder på torvene og råber til de andre:

Matt. 11, 17:

”Vi blæste på Fløjte for jer, og I dansede ikke; vi sang Klagesange, og I jamrede ikke.”

Denne bestemte kuplet må stamme fra et poetisk vers, fordi den både har rytme og klang. Det aramæiske ord for dans er *rakedhton*, og fra et antal ord, der kan være brugt som klagesange, er *arkedhton*, som giver både rim og rytme.

Når vi ser med nye øjne på genoversættelsen af Evangelierne til aramæisk, begynder vi at forstå, at Jesus lære er fuld af poetiske udtryk, ikke kun i paralleller og dobbelte kontraster, men poetisk i allitterativ rytme og ordspil. Lignelserne ville under alle omstændigheder være blevet husket, fordi de fortælles så levende og med så få ord, men på aramæisk genkender man også den poetiske komposition. Også gentagelsen er essentiel i al poesi, og Jesus bruger den også for at opøve evnen til at lære de Ord, han talte, *udenad*.

Derfor siger David i Sl. 12, 7-8:

”HERRENS *Ord* er rene Ord, det pure, syvfold lutrede Sølv. HERRE, du vogter os, værner os evigt mod denne Slægt.”

The HOLY BIBLE, King James Version

En stor del af dette er blevet modtaget med opmærksomheden rettet på, hvad der efterhånden er blevet til en stor samling bøger. Men betydningen af mange af disse nye opdagelser af aramæiske optegnelser er ikke blevet gjort tydelig nok. Det vil måske derfor være af interesse at konkludere med en undersøgelse af Johannes-Evangeliet.

Johannes Evangeliet er skrevet i en stil, der skiller sig markant fra de tre andre Evangelier. Det er meget mere sammensat, og der er mange indikationer på tankebygninger, som tilhørte andre østerlandske religioner. I sammenligning med de synoptiske Evangeliers enkelte fremstilling er Johannes-Evangeliet præget af filosofiske betragtninger og kosmopolitisk overblik. Der er nogle vidnesbyrd om, at det var skrevet for de lærde i Jerusalem og Efesos, hvor filosofiske og teologiske disputatser var en del af deres intellektuelle atmosfære. Alt dette er sandt nok, og samtidig er Johannes-Evangeliet lige så fyldt med aramæisk poesi som de øvrige Evangelier; disse er heller ikke føjet til den teologiske debat, som om de var lånt fra tidligere dokumenter; de danner en integreret del af drøftelsen. Det var en almindelig opfattelse, at Johannes-Evangeliet, på grund af sit forfinede tankesprog, var af en senere dato end de øvrige. Men ved omhyggelig sammenligning med Markus og Johannes *betvivles den opfattelse nu*. I Markus-Evangeliet er balancen i den poetiske parallelisme af og til ikke i harmoni; der lægges ord til, som må være kommet til senere, efter-

som de poetiske, dobbelte modsætninger i andre optegnelser, specielt i Johannes, er præget af formfuldendt enkelthed. Fx er de to kupletter, dvs. parvise rim, der følger ordene i parentes, *ikke* i balance og må være tilføjet af en senere hånd.

”Thi den, som vil frelse sit Liv, skal miste det; men den, som mister sit Liv for min og Evangeliets Skyld, han skal frelse det.”

”For Mennesker er dette umuligt, men for Gud er alle Ting mulige.”

Nogle steder i Markus-Evangeliet er der *tilføjet* en hel linje, som ikke findes i Johannes, fx:

”De fattige har I jo altid hos jer, (og når I vil, kan I gøre vel imod dem); men mig har I ikke altid.”

I Johannes forekommer den poetiske parallelisme oftere i sin enkle, aramæiske form end i Markus. Lukas, som også skriver for de græsktalende jøder, synes nogle gange at have fundet den poetiske parallelform for fuld af gentagelser for det græske sprog og har derfor ændret stilen, men bevaret meningen.

Det er ikke nødvendigt af give yderligere eksempler på Johannes-Evangeliets poesi. Den engelske læser kan genkende den i engelsk oversættelse. De aramæiske rytmer er så tydelige, at klangen i dem kan høres selv igennem to lag af oversættelsens lydbarrierer.

KAPITEL 6

DEN ARAMÆISKE JESUS

Afsløringen, af at Jesus talte på et poetisk sprog, fører til indsigten i et par andre menneskelige egenskaber, der hidtil har været skjult. De græske optegnelser skjuler denne poesi, og de skjuler også de få glimt af hans humor. Vi ved, at Jesus var indstillet på at spøge, selv med ret alvorlige emner, fordi det er tydeligt i valget af Peters navn eller ”klippeagtige” øgenavn; for Simon var i virkeligheden meget impulsiv og den mest upålidelige af disciplene. Men i virkeligheden var hensigten dog en anden, fordi Jesus hentydede til, at Peter var *Stenen, hugget ud af den Klippe* (Es. 51, 1), dvs. Gud selv, som Jesus ville bygge sin menighed på, og som Dødsrigets Porte ikke skulle få Magt over (Matt. 16, 18). Også øgenavnet, Zebedæussønnerne fik, ”Tordensønnerne”, betegnende for deres iltre humor, var kendetegnende for Jesus’ ”medmenneskelige” træk.

I de fleste store poeters skrifter finder man udtryk for både dyb kærlighed til deres fædreland og en følelse af samhørighed med hele menneskeheden. Jesus’ sørgen over Jerusalem og lignelsen om den Barmhjertige Samaritan er eksempler på omfanget af hans lære.

Jesus sammenlignede sit eget kald med Esajas’ med den sørgelige erkendelse af ikke at blive accepteret; således erklærer han også, at konsekvenserne, af at Judæa forkastede ham, ville blive deres undergang. Es. 6, som Jesus henviser til i Matt. 13, 13-14, er en opfyldelse af profetien. Her genkender Jesus sin egen respons på Guds kaldelse, først at gå til Israels børn, så deres forkastelse af hans appel til dem og herefter følgerne af deres forkastelse; og til sidst sammenligner han sine egne disciple med den brøkdelt af trofaste jøder, som fulgte ham. Det gik alt sammen, som han forudsagde. Bladene på Israels stamtræ faldt af i Jerusalem i år 70 e.Kr., men kristne skud på stammen voksede ud i Antiochia, Karthago og i de syv menigheder i de græske provinser.

Vi, som lærer af Jesus forkyndelse fra de engelske oversættelser af de græske manuskripter, som stammede fra de tidligere aramæiske optegnelser, er på en måde mindre fordelagtigt stillet i sammenligning med Jesus samtidige, som hørte ham tale aramæisk med al den kraft og overbevisning, der kommer med en levende røst. Derfor sagde Jesus: ”... de Ord, som jeg har talt til jer, *er* Ånd og *er* Liv.” (Joh. 6, 63). Guds Ords kraft *høres* stadig ved højtlesning af det *skrevne* Ord. Vi, som hører og læser disse Ord, der blev udtalt for snart to tusind år siden, kan opleve den velsignelse, Jesus talte til Thomas om: ”... Fordi du har set mig, tror du; salige er de, som ikke har set og dog tror.” (det, de hører jer fortælle.) (Joh. 20, 29). Vi kan se tilbage på de hændelser, de var vidner til, og den lære, de hørte, med alle de fordele der følger ved tilbageblik. Vi kan bedømme de mænd, kvinder og hændelser i den korte periode af treethalvt år fra år 30-33 e.Kr. med den tilgang, det er at have to tusind års historisk perspektiv.

Vi er ikke udsat for den undertrykkelse, som de enkle bønder og fiskere, der levede i Galilæa, blev udsat for fra den bitre opposition af så mange mægtige, rige, populære og nationale samfundsgrupper. De var mange: Ypperstepræsterne og de skriftkloge, den store, magtfulde, fromme gruppe af farisæere, de forfinede herodianere og de nidkære, bevæbnede zelotere - alle disse var imod Jesus; og i de jævne galilæeres øjne må de have virket meget selvsikre i deres forskellige magtpositioner. For dem må det have set ud, som om man-

ge af disse fromme, lærde og indflydelsesrige jøder betragtede deres leder som værende fra forstanden, som gudsbespottelig, eller som en der var ude på at omstyrte den jødiske religion. Disse enkle mænd og kvinder har haft brug for stor karakterstyrke og en meget fast overbevisning for ikke at blive påvirket af det alt sammen. Der var andre, mere kyniske og ligeglade, der kun så Jesus som en helt almindelig mand; en mand fra beskedne kår, som kun havde ringe skolelærdom og var kommet ned til hovedstaden fra en lille flække i det rustikke nord med visioner og urealistiske planer om at ”genoprette Riget for Israel”. (Ap. 1, 6).

Vi, i vort århundrede, er bedre stillet, for når vi ser tilbage på snart to årtusinder, ser vi, at det ikke var galilæerne, der var visionære, upraktiske og dømt til at mislykkes. Alle disse rige mænd, hvis rigdomme og privilegier dengang syntes så ubestridelige, var destinerede til på få år at miste alt, hvad de ejede, mange af dem også deres liv; og det store system af tempelgudstjeneste i Jerusalem, der havde holdt ud i to gange fem hundred år, stod overfor at blive jævnet med jorden for altid; selv den jødiske nation skulle ophøre med at være et rige uden eget hjemsted. Vi kan ud fra vores synsvinkel se, at dette var rigdom, stolthed, snæversyn og de jødiske ledes radikalisme, der førte dem på afveje; de var så forblinde, at det til sidst resulterede i deres eget land og folks destruktion, alt det som de ville bevare.

Det var særlig tre mænd, hvis magtpositioner tilsyneladende gjorde det muligt at tilintetgøre den bevægelse, Jesus var leder af og få ham henrettet. Hver for sig havde de nok ikke formået det; tilsammen gjorde de den tragiske udgang uundgåelig. Og selvom deres motiver for at bekæmpe Jesus var så fuldstændig forskellige, var det Kajfas, Herodes og Pilatus, der sammen var i stand til at slå Guds Søn ihjel.

Vi kan nu se, hvordan *Kajfas* ville have dvælet ved sine stolte erindringer om de firs års selvstændighed, som det jødiske folk havde nydt i fuldstændig uafhængighed under det hasmonæiske dynastis præstekongedømme. Han må have antaget, at frigørelse fra det romerske åg måske ville komme, hvis romerne ikke blev provokerede af pøbelens oprør i hovedstaden og derfor var kommet til at frygte for Jesus og hans galilæiske fiskeres indflydelse.

Herodes' frygt og had var ikke, som hos Kajfas, forårsaget af stolthed, men af skyld. Han havde på manges vegne dårlig samvittighed. Han, en jøde, havde begået incest ved at gifte sig med sin broders hustru. Han var ud af en kriminel familie. Hans fader, Herodes 1. den Store, havde myrdet sin hustru Mariamme og ladet hendes bror Aristobul 2. myrde. Hans svigerdatter, Salome, havde myrdet både sin mand og svoger. Efter tyve års ægteskab havde Herodes Antipas ladet sig skille fra sin hustru og havde giftet sig med Herodias, sin niece. Det var Herodias' datter, opkaldt efter morderen Salome, der ved et kongeligt gæstebud bad om Johannes Døberens hoved på et fad. Vi kan i dag se udgravede mønter, som er præget med hovedet af Herodes Antipas. Det er billedet af en mager og snu hersker, der med et skulende blik ser på os efter tyve århundreders nedgravet glemsel under borgruinerne. Herodes havde prøvet at tjene mange herremænd - hans aristokratiske venner i Rom, hans landsmænd i Galilæa og hans kultiverede, græske venner, til hvem han havde bygget en lille, græsk modelby, Tiberias, ved Genesaretsøens kyst, også kaldet Tiberias-søen. Denne ondskabsfulde, skyldbetyngede, listige mand var en af dem, som i år 33, på højdepunktet af sin magtsyge lige før den jødiske påske, forsøgte at dyppe sin hånd endnu dybere i uskyldigt blod.

Pontius Pilatus, som var kommet til Judæa i år 26 e.Kr., og som lige efter sin ankomst af kejser Tiberius var blevet truet med forflyttelse, var nu tilsyneladende sikker i sin nye stilling, ja, han havde aldrig, hverken før eller siden, været så sikker som nu. Herodes broder Arkelaos, havde været en sådan tyrannisk konge i Judæa, at han, selv efter romersk standard, var umulig.

Kejseren besluttede at udskifte denne jødiske marionetdukke med en militær prokurator, så år 26 e.Kr. lagde Pilatus til i Kæsareas havn med sine legioner. Jøderne kunne ikke forvente bedre behandling af ham, end de havde fået af Arkelaos, for i Rom havde Pilatus ry for at være antisemit. Han blev i et brev fra Philo til kejser Caligula beskrevet som "obster-nasig og skånselsløs; med et dårligt ry om voldshandlinger og udplyndringer".

I år 27 e.Kr. drog Pilatus op fra kysten til Jerusalem og med en uromersk og kynisk ligegyldighed overfor den jødiske religions anskuelser beordrede han sine legioner til at placere deres votivofferskjolde på murene af hans palads i den hellige by. Disse skjolde, der var helliget til de hedenske guder, blev stillet op ved templets indgang og gjorde i jødiske øjne stedet urent. Ypperstepræsterne appellerede i vrede til landsforræderen Herodes. De vidste at han var en ven af Tiberius og havde bygget en by til kejserens ære. Herodes skrev til Tiberius og appellerede personligt om indgriben. Svaret kom omgående. Tiberius skrev direkte til Pilatus og beordrede ham til at fjerne skjoldene. Hans brev genlød skarpt af ordene "din enestående uforskammethed", hvilket i årevis må have naget Pilatus' ego.

Seks år var gået siden episoden med skjoldene, og en aprildag ved solopgang år 33 e.Kr. befandt Pilatus sig endnu engang i en vanskelig situation, konfronteret med kravet om at korsfæste en uskyldig mand. Kejser Tiberius, hvis tanker om Pilatus ikke var høje, skrantede og var tiltagende paranoid. Han havde forladt Rom og var taget til den idylliske ø Capri for at komme sig, men man fortalte mærkelige historier om forfærdende udskejelser på øen og andre tegn på afmagt. Et antitiberius parti havde langsomt vokset sig stærk i senatet under den unge Sejanus. Pilatus havde sluttet sig til bevægelsen, da der pludselig kom bud om, at Tiberius havde genvundet sin mentale og fysiske ligevægt og var tilbage i Rom, hvor Sejanus' parti blev slået. I den situation var Pilatus selvfølgelig yderst urolig for at komme i skænderi med Tiberius' ven Herodes, var snarere ivrig efter at smigre ham. Det må have strejft ham, at det ville være meget flatterende at sende Jesus fra Nazaret til Herodes, der tilfældigvis befandt sig i sit eget palads i Jerusalem, og lade ham afsige en dom. Men Herodes dårlige samvittighed tålte ikke yderligere fristelser, og han sendte Jesus tilbage til Pilatus.

Pilatus, på sin side, kunne ikke undgå en afgørelse; men for at ypperstepræsterne ikke bagefter skulle give ham skylden for at have ladet en uskyldig mand korsfæste, gjorde han sig store anstrengelser for at sikre sig beviser på, at kravet om korsfæstelse kom fra jøderne. Han var nødt til det, fordi den jødiske oprører, som må have kendt til hans involvering i Sejanus-oprøret, havde sagt til ham: "... Hvis du giver ham fri, er du ikke Kejserens Ven. Enhver, som gør sig selv til Konge, sætter sig op imod Kejseren." (Joh. 19, 12). Så det fik Pilatus til at sige til Jesus: "Ved du ikke, at jeg har Magt til at give dig fri og Magt til at lade dig korsfæste?" Jesus svarede: "Du havde aldeles ingen Magt over mig, hvis ikke den var givet dig ovenfra."

Vi kan med vort tilbageblik se, at en mand som Pilatus, på et så kritisk tidspunkt af sin karriere, ikke i sig selv havde en magt stærk nok til at modstå presset fra folkemængden. Det var en allerede afgjort beslutning. Han var nødt til at korsfæste Kristus.

Historisk research har givet os mere information om Pilatus og Herodes, end vi tidligere var i besiddelse af, men om Kajfas ved vi ikke mere, end vi gjorde før. Vi ved kun, at han som ypperstepræst også var øverste leder af sanhedrinen og øverste chef for tempelpolitiet, og som sådan udøvede han stor magt over jøderne, med undtagelse af at kunne dømme til døden.

Vi ved, at hans antiromerske holdning blev støttet af zeloterne, der var stærke, godt bevæbnede og opsatte på at iværksætte et oprør. Da deres opstand kom i år 66 e.Kr., var den ikke langt fra at have lykkedes. De romerske tab var store, og oprøret blev taget så alvorligt i Rom, at flere legioner under Vespasian blev sat ind for at knuse det og lægge Jerusalem og hele landet i ruiner for at sikre, at jøderne aldrig nogensinde igen kunne true Roms overherredømme. Efter fem måneders belejring blev det udhungrede Jerusalem stormet og sat i brand år 70 e.Kr.

Men selv romernes barbariske repressalier mod den civile befolkning i Judæa var ikke nok til at knuse zeloterne. År 132 e.Kr. gjorde de endnu engang oprør under Barkokhba "Stjernesønnen", en stærk leder som de troede var en profet, den kommende Messias. Det tog Rom tre år at knuse dette andet og sidste oprør; men da det var knust, var Jerusalem ubeboelig, og man forbød jøderne at leve selv i ruinerne. En ny, romersk by blev bygget få mil derfra, og den skulle være Judæas nye hovedstad *Aelia Capitolina*; det var ikke tilladt for jøder at komme ind i den .

Kajfas, Herodes og Pilatus lille verden skulle snart forsvinde uden at efterlade sig nogen spor, såvel som disse tre magtfulde mænds ubetydelige endeligt. Kajfas, der antagelig var højt oppe i årene, har sikkert ikke levet længe nok til at høre de grusomme nyheder om zeloternes masseselv mord i Masada i ørkenen ved Det Døde Hav, efter romernes fire-års belejring af klippefæstningen, men længe nok til at se templet, og alt det han, ypperstepræsterne og de skriftkloge havde arbejdet for, blive jævnet med jorden.

Pilatus kom, med alle sine forsøg på at bevare sin guvernørpost, ikke til at spille en rolle i det væbnede oprør i år 33 e.Kr., som han havde frygtet, men som faktisk kom i år 66 e.Kr. For allerede længe inden da var han blevet fritaget fra sin post, kaldt tilbage til Rom og endte i eksil fjernt fra sine venner i hovedstaden.

Herodes, som elskede det sofistikerende liv i græske byer, endte sine dage i fattigdom og unåde i Romerrigets udkanter blandt franske barbarer, medens hans rige paladser i Tiberias, Jerusalem og Masada langsomt forfaldt til ruiner. Det var slutningen på en æra.

s.93

Indtil byen Jerusalem var ødelagt og dens beboere spredt, forblev de hellenistiske jøder i Lilleasien og Nordafrika loyale mod Jerusalem som nationalt samlingspunkt; fromme jøder fortsatte med at sende deres tempelbidrag, og mange foretog hvert år i påsken pilgrimsrejser til Jerusalem. Snart blev de hellige Skrifter på aramæisk uforståelige, undtagen for de aramæisktalende kolonier i byerne ved Eufrats og Nilens kyster. I de første år af det 2. århundrede e.Kr. havde den græske Septuaginta og en stor del af den jødiske litteratur

på græsk erstattet hebraisk og aramæisk litteratur. Judaismen , nu meget påvirket af græsk filosofi, var (på trods af farisæerne) imidlertid blevet en frugtbar grobund for det kristne budskab, og det var fra de små kolonier af hellenistiske jøder, i de stærkt befolkede byer i Asien og Nordafrika, at de kristne forkyndere fandt deres mest venligt indstillede tilhørere.

Disse nye grupper af hellenistiske jøder så fra begyndelsen ikke sig selv som adskilte fra judaismen eller som medlemmer af en ny, religiøs sekt. Men hen imod slutningen af det 1. århundrede begyndte billedet at forandre sig. De kristne i Jerusalem, der havde lyttet til Jesus forudsigelser, var flygtet til Pella, øst for Jordan. Fjernere grupper af omvendte til kristendommen var hedninger, der kun havde lidt kendskab til jødedommen, og for hvem omskæring, rituelle bade og lovbud var ukendt, og disse tilførte et nyt element til de små, kristne menigheder. Fra begyndelsen fandtes der dog dem, som omtales i Apostlenes Gerninger, *de gudfrygtige*, det var hedninge, der, uden at blive virkelige proselytter, ønskede at træde i forbindelse med den jødiske religion og få lov til at overvære synagogegudstjenesten. Det kunne ske, såfremt den pågældende bekendte sig til troen på den ene Gud og *overholdt* enkelte *særlig* vigtige bestemmelser i Loven, som spise- og sabbatsbudene. Sådanne gudfrygtige omtales især i Ap. 10, 2, 22, 35; 13, 16, 26, 43, 50; 16, 15; 17, 4, 17; 18, 7; jf. dertil GT Sl. 115, 11; 118, 4; 135, 20; Es. 56, 3, 6.

Blandt de jødekristne og hedningekristne begyndte synagogegudstjenesten at skifte karakter. Tekstlæsning fra Det Gamle Testamente blev udskiftet med læsning fra Evangelierne og Brevene fra Apostlene. Salmesang blev erstattet af hymner og lovprisninger om opstandelsen. De gamle, symbolske ritualer blev udskiftet med nadvermåltidet. Ikke kun gudstjenesten blev forandret for de jødekristne, men også deres syn på livet og døden. Det var loyalitet til det forgangne, der havde givet jøderne deres stærke fornemmelse af destination. De kristne bevarede denne loyalitet, men tilføjede en ny og dybere følelse af ansvar for nuet, en følelse af at Evangeliet om Guds Rige skulle forkyndes her og nu, og de havde en endnu stærkere ansvarsfølelse overfor fremtiden; Guds Rige var kommet nærmere, Messias ville komme igen ,og hans menigheder ville forberede sig på hans Andet Komme.

Det var på dette tidspunkt, i sidste halvdel af det 1. århundrede og særlig i de to sidste årtier, at Jesu nærmeste venner, der var øjenvidner til begivenhederne i hans liv, og alle de, som var opfyldt af alt det, Jesus havde sagt, begyndte at mindske i antal , dels på grund af alder, dels ved de forfølgelser, der brød ud. Når Paulus blev udspurgt af sine kritikere, bad han dem ofte om at få det bekræftet af disse øjenvidner. Men i løbet af få år kunne han ikke længere støtte sig til dem. Det må til stadighed have ligget de første ledere af de kristne menigheder på sinde, at det var af største betydning at få nedskrevet deres vidnesbyrd for at bevare budskabet for efterkommere. Den mundtlige overlevering var på aramæisk, men nu var menighedernes indbyrdes sprog hovedsagelig græsk. Så det var omkring år 50 e.Kr. Evangelierne, med forbavsende fart, begyndte at blive nedskrevet af dem, der samlede, renskrev og kopierede Evangelierne og Apostelbrevene. Det blev nedskrevet på det 1. århundredes kraftfulde, hellenistiske græsk, men ikke desto mindre var der mange hentydninger til det aramæiske sprog, hvorfra det oprindeligt stammede. Det er disse hentydninger, som, næsten to tusind år senere, har gjort os i stand til at trænge et lille stykke dybere ind bag det græske, helt ind til dets aramæiske oprindelse, for, omend kun som et svagt ekko, at kunne høre og fornemme Jesus af Nazarets egne Ord, fra den tid han vandrede på jorden, ja, og stadig taler til dem der lytter til hans Ord. Det er til dem, Jesus taler, når han siger:

”Det er Ånden, som gør levende, Kødets gavner intet;
de Ord, som jeg har talt til jer, er Ånd og er Liv.”

Joh. 6, 63